

بادنامه

بادنامه

BAHNOMA

BAHNOMA

Китоби мазкуре, ки дар даст доред ба забониҳои ўзбекию тоҷикию тавассути дастгирии директори маркази илмию тадқиқоти «Шарқ» профессор М.Олимов, наберадомоди Муҳаммадҷон Мавлавӣ ҳоҷӣ Соҳибҷон Мирзоҷонов ва шогирди Ҳазрати Мавлавӣ Муҳаммадҷони Ҳўқандӣ-Маҳдуми Исмоили Пирмуҳаммадзода ба табъ расид. Мо ҳайати нашриёт ба онҳо миннатдори самими худро баён мекунем.

Номи Мавлавӣ Муҳаммадҷони Ҳўқандӣ (Ҳиндустонӣ) на фақат дар давлатҳои Осиёи Марказӣ, балки дар тамоми мамлакатҳои Ҳиндустон ва Арабистони Саъудӣ ҳамчун донишманди бузурги дини Ислому маълуму машҳур аст. Ў Қуръони каримро пас аз олими маъруф Олтин Тўра дуюмин шуда, ба ҳурوفоти арабӣ ва забони ўзбекӣ тарҷума кардааст. Мо хоҳиши садҳо шогирдону ихлосмандон ўро ба инобат гирифта, барои дар бораи Ҳазрати Мавлавӣ Муҳаммадҷон бештар маълумот додан, китоби мазкурро интишор намудем. Дар китоб порчаҳо аз достони умрашон, хотираҳои шавқангези фарзандонаш ва шогирдонаш гирд оварда шудаанд. Китоб ба оммаи васеи хонандагон пешбини шудааст.

Ба ҷои ҳозиркундаи китоб; - номзоди илмҳои таърих, барандаи ҷоиҳои ба номи А. Лоҳутӣ, Қорманди Шоистваи Тоҷикистон, адиб **ҶАМОЛИДДИН ТОШМАТОВ**

© «Илҳом» - 2003

САРСУХАН

Сухани худро аз «Васиятнома»-и ҳазрати Муҳаммад (с) оғоз намудан маъқул шуморидам. Ҳазрати Алӣ (р) чунин нақл мекунанд:

«Як рӯзе, ҳазрати рисолатпаноҳ Муҳаммади Мустафо (с) маро назди худ хонда, аввал навозиши карданд ва фармуданд... «Эй Алӣ, имрӯз ба ту васият мекунам. Онро дар хотир дор, дар дунё ҳаёти фараҳмандро аз сар мегузaronӣ. Аввалу охири илм ба ин васиятнома вобаста аст. Эй Алӣ, ақл дорои се аломат аст: аввал – аз паи молу дунё нашав, дуввум – ба ҷабри ситам сабру тоқат кун, сеюм – дар вақти мушкилӣ сабрро пеша кун. Гар чунин бошад, пас эй мусулмонон бо маърифат зиндагӣ карда, барои аз дунё ва охирати қазои балоҳо эмин мондан, бояд ҳар рӯз ин васиятномаро қироъат кунед, ба он амал намоед, васиятҳоро иҷро кунед...»

Аз аввал то охири боби 52 китоби ахлоқию тарбиявии «Нодир-ул-меъроҷ» аз «Васиятнома» иборат аст. Ин маҷмӯаи таърихи ислом ва суннатҳои вай, ки аз тарафи уламои донишманд дар давоми сӣ сол интихобан ҷамъоварӣ кардаанд, ба ҳисоб меравад. Вақте, ки гуфтаҳои нодир ва насихатҳои васиятномаи мазкурро қироъат мекардам, беихтиёр ҳаёлам саҳифаҳои таърихро варақ мезад.

Барои ба дунё овардани мутаффакирони аҷоиб, алломаю файлассуфу риёзиётдонон, шоиру нависандагон дар таърихи халқҳои Осиёи Миёна дини Ислому нақши бузург бозидааст. Ин дини мубин ба дили инсонии пок ҳисси мароқро бедор карда, ба роҳи ҳақ, ҳурмату ҳалолкорӣ ва имон овардан ба Худо ва эътиқоди беҳамто ҳидоят мекунанд.

Ҳаминро бояд таъкид кард, ки ҳоло дар ҷаҳони мусулмонӣ, алҳол дар таърихи халқҳои ўзбеку тоҷик барои ба таври эҷодӣ омӯхтани таърих ашхоси босаводи арзанда зиёданд. Дар Осиёи Марказӣ ва умуман дар Мовароуннаҳр ҳазрати Мавлавӣ Муҳаммадҷони Ҳўқандӣ маъруф ба Мавлавии Ҳиндустонӣ аз ҷумлаи аз чунин шахсиятҳо ба ҳисоб мерафтанд. Ў дар охири асрҳои XIX ва аввали XX зиста, рӯзҳои вазнини зиёдеро аз сар гузаронид. Аз тиллоҳои сураҳои Қуръони карим ҳамчун оҳанги

форами мусиқӣ ва аз таълимоти он кас нафарони зиёде баҳра бардоштаанд.

Чунин нафарон дар кишварҳои Ёзбекистону Тоҷикистон, Афғонистону Ҳиндустон, Арабистони Саъудӣ ҳоло ҳам иқомат дошта, меҳри Мавлавӣ Муҳаммадҷонро дар қалбҳои онҳо додаанд. Шогирдонаш ҳам доимо устоди бузургвори худро ёд мекунанд ва барои ба даст даровардани маълумот дар бораи ҳаёти ғайбӣ он кас кӯшиш ба харҷ медиҳанд.

Хизматҳои олии ин шахси табаррук дар он аст, ки Мавлавӣ Муҳаммадҷон ҳудуди аслан Хӯқандӣ буда, як қисми умрашро дар Арабистони Саъудӣ гузаронидааст ва ду ҷумини шахсест, ки Қуръони каримро ба забони Ёзбекӣ (бо ҳуруфи арабӣ) баргаришондааст. Аммо, ҳазор афсус, ки заҳмати зиёдро нисбати ин мероси гаронбаҳо – Қуръони карим бо забони Ёзбекӣ рӯи ҷопро надидааст ба даст соҳибилмон нарасида, дар сандуқи писари Ҳоҷӣ Ёбайдӯлло нигоҳ дошта мешавад. Дар ин маврид як нуктаро бояд илова намуд, ки тарҷумаи Қуръони карими аллома Олтин Тӯра аз 2400 саҳифа иборат бошад, пас аз бо диққат мутолиа намудани тарҷумаи мазкур Ҳазрати Мавлавӣ Муҳаммадҷон ба ҳулоае меояд, ки он барои хондану омӯзиши ҷавонон мушкилиҳои зиёде неш меорад ва аз ҳамин лиҳоз тарҷумаро андаке осонтар ва соддатар мекунанд. Тарҷума ва тафсири Қуръони маҷиди Ҳазрати Мавлавӣ 1640 саҳифаро ташиқ медиҳад. Умуман, китоби мазкур аз 6 ҷилд иборат аст.

Охирҳои соли 1989 – моҳи ноябр ба истиқболи садсолагии Мавлавӣ Муҳаммадҷон дар тамоми Осиёи Марказӣ оид бо тантана қайд кардан ин санаи муборак қорҳои тайёри дар авҷ буд. Афсус, ки то ҷашн рӯзҳои башумор мондан Ҳазрати Мавлавӣ аз олам ҷашм пӯшиданд. Аз рӯи гуфтаҳои шоҳидон барои видоғи ӯ зиёда аз дусад ҳазор нафар мухлисони ба Душанбе меоянд. Ҳазрати Мавлавиро дар паҳлӯи мазори Мавлоно Яқуби Чархӣ ба хок месупоранд.

Тарҷумаи дастхатҳои ишон ҳамоно интизори сарнарастон мебошад. Манфиғатҳои авлодонии имрӯзаро ба инобат гирифтаю ба гурузагӣ ва ҷабру зулм тоқат намуда ва ин китоби бузургро ба забони Ёзбекӣ тарҷума намудани Ҳоҷӣ Муҳаммадҷони Хӯқандӣ мақолаҳои матбуоти даврии Ёзбекистон рӯномаи «Нури Исломи» ва ҳафтаномаи «Ҳақ суз»-и Тоҷикистон (соли 1993) – ро мутолиа

намуда ва аз сӯҳбати омӯзгор ва олим Мелиқӯзи Мирзоаҳмадов бисёр ҷизҳоро доништа гирифтаам. Ҳикояҳои ин шахси бузургро, ки дар навор сабт шудааст, шундам ва хотираҳои Ҳазрати Мавлавиро нисбати ҳаёти осораи варақ задам.

Ниҳоят, мавод ҷамъовари намуда, мураббаъ ва интишор намудани ин китобро пеша кардам. Баҳодиҳии ғайбӣ илмӣ, иҷтимоӣ ва динии Ҳазрати Мавлавӣ Муҳаммадҷонро ба олимони ва таҳқиқотчиён ҳавола мекунам. Ман ин ҷо танҳо хостам, ки оид ба одоб, ахлоқ, роқавлӣ, покниҳоди ишон суҳан гӯям. Бо ҳамкорону шогирдонии ҳазрати Мавлавӣ маслиҳат карда, ба қор шурӯъ намудам. Ин шахси бузург, ки забонҳои арабӣ, урду, пушту, Ёзбекӣ ва форсии тоҷикиро бо пуррагӣ медонист, дар бораи шахсонии иҳлосанд асарҳои интишор кунанд ва аз ҷиҳати молиявӣ кӯмак намоянд, нуран аъло нур мегардид.

Барои ба нашр тайёр кардани китоби дар даст доштаатон Бунёди байналмилалии Олмон ба номи Фридрих Эберт тавассути маркази илмӣ таҳқиқоти «Шарқ» кӯмаки молиявӣ расонид, ки мо аз ин қадри он изҳори сипос менамоем.

Бо таъаббуси Бунёди мазкур ва Маркази илмӣ таҳқиқоти «Шарқ» 20 феввали соли 2003 дар Душанбе дар мавзӯи «Сарварони мусулмонан: Нақш ва обрӯи онҳо дар ҳаёти иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ» мизи гирд созмон дода шуд. Дар он бист нафар олимону – паёғӯшигарон, илмӣишон ва рӯноманигорон ва шогирдон Ҳазрати Мавлавӣ ширкат намуданд. Дар ин мизи гирд сӯҳбатҳои гуворо перомунӣ ҳаёт ва ғайбӣи Ҳазрати Мавлавӣ Муҳаммадҷони Хӯқандӣ ва баҳсу мунозираи шавқовар баргузор гардиданд. Оид ба осори-илмӣи адабии ишон факту далелҳои аҷоиб шарҳ дода шуд. Аз маводи «Мизи гирд» бо тезӣ маҷмуа ҷоп карда шуд. Дар оянда давом додани қорҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва нақшаи созмон додани қорҳои илмӣ дар ин мавзӯи кашда шуд. Ин иқдом боиси таҳсин аст.

Чуноне, ки бузурге фармудааст:

Ҳар ки шамъи ҳаётро бо илм афрӯшт,
Он қарнҳо хомуш нашуду фурузон монд.

Оре, шахсонии бузург-нафаронии соҳибилм ҳеҷ гоҳ фаромӯш на мешаванд ва онҳо монанди шамъи фурузон солҳо одамонро ба роқавлӣ, ростӣ, имон, ваҳдату ягонагӣ ҳидоят мекунанд.

Қироат аз Қуръони мачид

Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим!

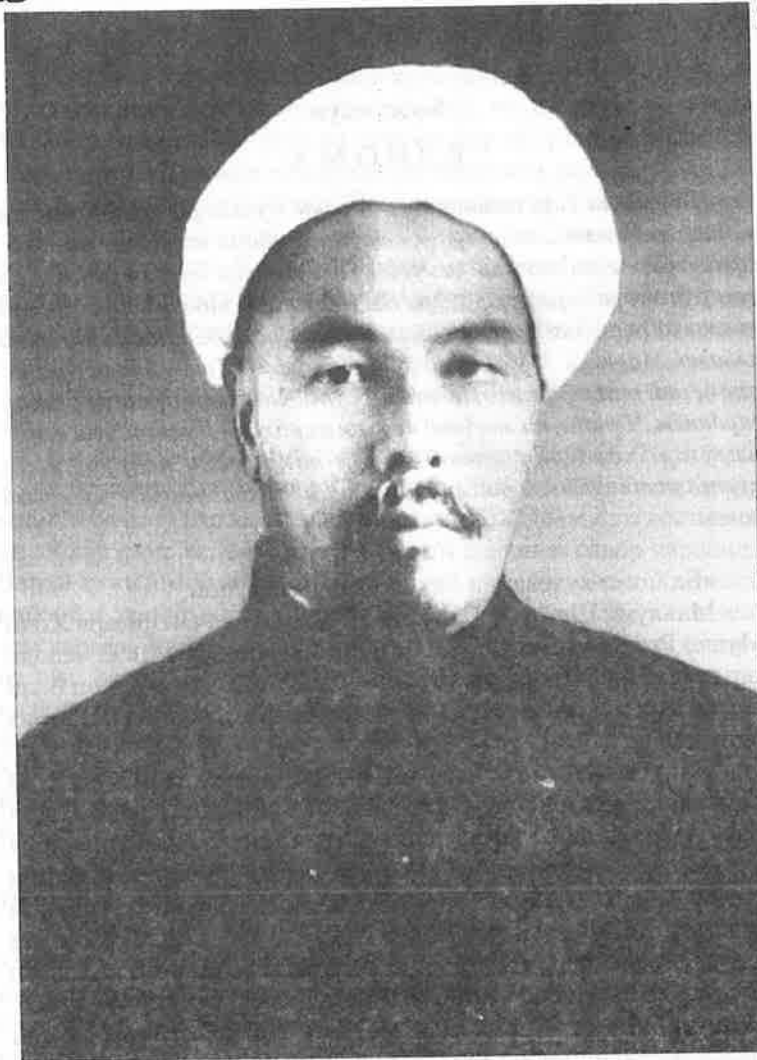
Бо номи Худои бахшанда ва меҳрубон оғоз мекунам:

«...Имруз барои Шумо динатонро мукаммал намудам, неъматамро бенуқсон, фарох пешкаш гардонидам ва бароятон фақат дини Исломо интихоб кардам...Зеро Худованд бомаърифат ва меҳрубон аст».

«Эй халоиқ! Худованд бароятон дар осмон ва замин чанд чизҳоро ато кардааст, ба Шумо чанде аз неъматҳои рӯҳию ботинӣ (яъне моддию маънавӣ) муҳайё кардаашро магар надидаед? Дар байни одамон чунинҳое низ ҳастанд, ки онҳо надонистаю нафаҳмида ва дар ҳолати ошно нагаштан аз маводи китоби бовафо нисбати Худованд мучодаҳо мекунанд.»

«Бароятон аз тарафи Худованд нур – китоби кушода ато гардид ва бо розигии ӯ ба сазовор гаштагон роҳи начотро хидоят мекунад. Бо иродаи қавиаш онҳоро аз зулмот ба рӯшноӣ ва ба роҳи дуруст хидоят мекунад.»

«Ба падару модаратон, инчунин ҳешу табор, сагиру мискинон, ҳешу наздику дур, ҳамроҳи наздатон буда, ҳамсафархоятон ҳубӣ кунед...»

Мавлавӣ Муҳаммадҷони Ҳуқандӣ дар давраи ҷавонӣ.
Соли 1930 аксбардорӣ шудааст.

Боби якум ЁДНОМА

Ин қиссаи саргузаштро аз забони муаллифи китоб «ба он тараф рафтанд, ин тараф омаданд, ҷидол карданд, ба ҳаба афтоданд» гӯён тасвир намудан ҳам мумкин буд. Лекин... Ҳар гуле бӯи худро дорад, ҳар дилро садои худ, ҳар забонро дорои шеваи хоси худ аст, мегӯянд. Мо ҳам кӯшиши намудем, ки садои дили аллома Мавлавӣ Муҳаммадҷони Хӯқандӣ (Ҳиндустони)-ро бо оҳанг ва талаффузҳои тавассути ин китоб манзуратон гардонем. Чуноне, ки мегӯянд «сухан аз даҳони Луқмон хуш аст». Бигуздор, хонандаи китоб дарди қаҳрамони асарро, роҳи нурпечутоби ҳаёташро бештар аз наздик ҳис намоёду мулоҳиза ронад.

«Ба номи худованди бахшандаву меҳрубон.

Маълуми Шумо бод, ки камина Муҳаммадҷон писари Ҳочӣ Мулло Рустам дар санаи 1310 ҳиҷрӣ мутобиқ ба с. 1892 мелодӣ дар деҳаи Чорбоғ- наздикии оромгоҳи Хӯча Муҳаммадҷон Вали воқеъ дар музофоти Хӯқанд ҷашм ба олам кушода, тарбия ёфтааст.

Бино ба ҳикояи қиблагоҳам, он кас дар шаҳрҳои Хӯқанд ва Самарқанд таҳсили улум кардаанд. Илмҳои дигарро ба қадри кофӣ медонистанд. Ман аз ишон «Фарзи айн»-у «Фикҳи кайдой» инчунин аз «Мухтасар» то «Китоби никоҳ»-ро омӯхтам. Барои қорӣ шуданам шавқу ҳаваси зиёде доштанд. Дар ин хусус гуфта буданд: - Ҳангоми таҳсилам дар Хӯқанд дар моҳи Рамазон дар мадраса хатим сурат гирифт. Як қорӣ ба қироъати хатм машғул шуд, ки хеле хушовоз ва номаш Муҳаммадҷон –қорӣ будааст. Ман ба Худо аҳд кардам, ки агар зан гирам ва Худо ба ман писар диҳад, номашро Муҳаммадҷон монда, қорӣ хоҳам кард. Худои таъоло мувофиқи талабам ба ман чунин бахтро насиб гардонд, ки як марди соҳибкирому бузургвор маро аз мадраса

бурда, духтарашро никоҳ карда дод. Бо иродаи Худованд ту ба дунё омадӣ.

Хулласи калом, маро дар ҳаштсолагиам ба равшаншод Муҳаммадали-қорӣ вобаста карданд, ки он шахс аз деҳаи Чалабир буданд. Ин деҳа аз ҷои мо дар як километр масофа воқеъ буд. Дар як моҳ «Ҳафтяк»-ро ба итмом расондам. Қорӣ-домулло аз олам гузаштанд. Падарам маро ба Тошболта-қорӣ супурданд. Дар назди ин Қорӣ-домулло чор сол машғули таҳсил будам, вале ҳифзи Қуръон бароям мушқил гардид. Сабабаш қорҳои хонаашон ҳам чун хизмати Қорӣ-домулло ба ман фурсат намедод, ки бештар ба омӯзиш машғул бошам. Ба қиблагоҳам гуфтам:

- Маро ба шаҳр баред. Дар ин ҷо одам шуданам ба гумон аст.

Ин суҳанам ба қиблагоҳам ҳам писанд афтод. То шаҳри Хӯқанд ҳашт километр буд. Дар он замон кӯчаҳо вайрон, одамон бо аспу хар ва пиёда мегаштанд. Падарам аспе доштанд, ки аз хар каме калон маро ба пушти аспашон савор карданд. Баъди ду километр гаштан асп аз лойи кӯча нагузашт. Ҳарчанд қиблагоҳ занҷир заданд ҳам, нашуд. Аз асп фаромада, кашидем ҳам нарафт. Ҳайрон мондем. Ногоҳ аз қафо доду фарёи занона ба гӯш расид. Нигарем ба сӯи мо зане давида меояд. Баъди наздик омадан маълум шуд, ки модарам будааст. Қуръонро фаромӯш карда будаам, аз қафо модарам гирифта давидаанд. Баъди расидан беҳолу бемадор ба замин афтоданд. Баъди Қуръонро гирифтем, аспро кашидем, ки ба роҳ даромад. Қиблагоҳ гуфтанд:

- Агар асп намеистод модарат то шаҳр медавид. Худо раҳми ўро хӯрда, аспро нигоҳ дошта будааст.

- Хуллас, қиблагоҳ маро ба Зикриё қорӣ супурданд. Дар ин қорихона дар ду сол 14 Қуръонро ҳифз кардам. Мувофиқи одат қиблагоҳамон ҳамаи уламоро ҷамъ карда, тӯи хатм гузарониданд. Аз ҳамашон барои идомаи таҳсил фотеха гирифтам. Сонӣ дар хузури Мулло Эшонқул ба хондани дарсҳои ибтидоӣ шурӯъ кардам. Илму сарфу наҳв барин китобҳои аввалро хонда, «Шарҳи Ҷоми»-ро сар кардам. Аз ҷавониам ба илмомӯзӣ иштиёқманд будам. Як моҳ пеш аз Рамазон барои

такрори Куръон ба Шохимардон мерафтам, ки он вақтҳо одамон бо ароба ба зиёрат раҳсипор мегардиданд. Ман, ки пули кироя надоштам, ноилоҷ пиёда мерафтам. Як маротиба кафшамро бароварда ба халта андохта ва пои урён ба роҳ даромадам, ки кафшам дарид, имкони аз бозор наваширо гирифтам набуд, пул надоштам, камбағалӣ:

*Касби халқамон буд деҳқонӣ,
Меҳнату кулфат буд арзонӣ.
Нон гӯем, загора медоданд,
Ба ҷои косаи чинӣ тағора медоданд.
Қор наёфта хоб мекарданд болои рег,
Элаки тағишикоф болои рег.
Тамоми мардум омӣ буд,
Қўқориғу носкашу бангӣ буд.*

Хулоса, ман ба қориён каме дар бораи аҳволи он замон баён кардам, ки аз мӯйсафедон мақоле монда:

- Муште аз хирвор.

Ҳоло ба байёни аҳволи худ мепардозам. Ба Шохимардон расидам. Дар он ҷо як моҳ ба тақрор машғул шудам. Дар даст маблағе надоштам, фақат таваккал ба Худо мекардаму халос. Зиёраткунандагон бисёр меомаданд. Баъзеашон ба наздам омада, «қорӣ хатм кунед» гуфта ягон чиз медоданд. Баъзашон хӯрок медоданд:

Марде, ки таваккал ба Худо кунад,

На ғами обу талқону шамшер хӯрад.

Хӯрокҳои лазизе, ки дар хонаам мухайё набуд, Худо мерасонд. Дар майдони Шохимардон як ҳавз буд. Ҳар рӯз дар назди ҳавз духтарон молҳояшонро ба зиёраткунандагон фӯрухта, савори асп ба хонаҳояшон бармегаштанд. Як рӯз духтаре дар назди ҳавз гирия карда нишаста буд, ки ба наздаш рафта пурсидам:

- Барои чӣ гирия мекуни?

Он духтар гуфт:

- Пули нонҳои аз саҳар то бегоҳ фӯрухтаамро ба ҳавз афтондам. Маро зада мекунад модарам ўгаӣ, модари худам вафот кардагӣ. Ба бечораи ятим раҳмам омада, пурсидам:

- Чӣ хел ва дар кучо афтондӣ?

Духтар гуфт:

- Хамаи пулҳоям дар ҳамён буданд, андармони бозӣ афтондам.

- Дар кучо афтодӣ, ба ман нишон деҳ, - гуфтам. Духтар ҷои афтондаашро нишон дод. Ман куртахоямро кашида худамро ба ҳавз партофтам. Баъди ҷустуҷӯ ҳамёнро ёфта додам. Хурсандии ятимдухтар ҳадду канор надошт. Гуфтам:

- Ту барои ман «Худо ба шумо илм диҳад» гуфта дуё кун.

Духтар мувофиқи нишондоди ман ба қибла нигоҳ карда дуё кард, ки ин бароям ҳодисаи аҷоиб шуд. Пештар фаҳмам нарасида азоб мекашидам. Ҳатто баъзан гирия мекардам. Баъди ин дуё фаҳмишам хуб шуда, ҳатто ба ҳамроҳонам нақл мекардам, яъне дуёи ин ятим зоёе нарафт. Акнун дар сарам фикри аз Шохимардон ба Хўқанд баргаштан пайдо шуд, ки онро Худо осон кард. Чунин шуд, ки аз Хўқанд як гурӯҳ бойҳо ба зиёрат омаданд, ки писари яке аз онҳо дар қорихона ҳамроҳи ман хонда буд. У ҳамроҳи падараш омада, буд ва хангоми бозгашташон маро бо худ гирифтанд. Он вақтҳо дар Хўқанд дарс мехондам. Дар Мадрасаи Минг Ойим ба ҷамоъае, ки дар назди Усмон Махдум «Шарҳи Мулло» мехонданд, пайвастам. Он замон таҳминан шонздаҳ сол доштам.

Баъди як сол ба қарори ба Бухоро рафтани ҳамеша аз пай таҳсил шудан омадам ва аз қиблагоҳам пурсидам. Рухсат надоданд. Ҳатто коҳиш карданд, гуфтанд:

- Дар Хўқанд домӯллои ба ту дарс медодагӣ нест?

Натавонистам гӯям, ки ба хондани ман халал мерасонед. Азм кардам, ки агар иҷозат надиханд ҳам меравам. Соатамро дар бозор ба даҳ сӯм фӯрухта, роҳкирои сафар кардам. Ба поезд билет гирифтам. Дар поезд ба як мӯйсафеди шаҳрихонӣ ҳамроҳ шудам, ки аз ман пурсиданд:

- Кучо меравӣ?

Гуфтам, ки ба Бухоро.

Боз пурсид, ки ба кадом мадраса?

Гуфтам, ки наредонам.

Боз пурсид, ки дар Бухоро шиносҳо дорӣ?

Ҷавоби неро шунида, мӯйсафед ҳайрон шуд.

- Бухоро-шаҳри азим. Шумо ҳеч касро наред, дар куча мемонед. Ба Шумо ягон кас маслиҳати наравро надод? Ҳеч қисса

не, ба ман ҳамроҳи кунед, ба ҷои муътабаре мебарам, ки дар ҷаҳон ҷо истиқомат хоҳед кард.

Қисса кӯтоҳ, ба Бухоро расидем. Хонақоҳе ба номи имоми Сайахсин машҳур будааст. Дар Бухоро эшонӣ шаҳрихонӣ будааст, бо номи Худойберди халифа. Ин мӯйсафед бародари ҳазрати Эшон будаанд. Он кас маро ба хонақоҳ бурда, кучое рафтанд. Ман намози аср, шому хуфтанро дар ин хона хондам. Баъди намози хуфтан ҳазрати Эшон ба ҳалқа даромаданд, ки сураи «Таборак»-ро қироат кардам. Самараи хубе дод, ки баъди намоз як одам пурсид.

- Қории қироаткарда кист?

- Ман, - ҷавоб додам.

- Шуморо ҳазрати Эшон даъват мекунанд гуфта, маро ба «чиллаҳона» даровард. Ҳазратро зиёрат кардам. Ҳазрати Эшон аз аҳволам пурсон шуданд:

- Барои чӣ ба Бухоро омадед?

- Барои таҳсил, - гуфтам.

- Қории мураттаб ҳастед? – суол карданд.

- Бале, - ҷавоб гуфтам.

- Сураи «Музаммил»-ро қироат кунед, гуфтанд. Қироат кардам.

Ҳазрати эшон хеле таҳсин карданд. Писари хурдиашонро даъват карда, тавсия доданд, ки ин рафиқатро ба хучра бар. Яқоя истиқомат кунед, ба дарс ҳам бар, ки «Шарҳи Ҷомӣ» меҳондааст. Боз маро таъкид карданд, ки ҳар сахар сӯфӣ шуморо аз хоб бедор мекунам, баъди таҳорат ба назди ман омада, сураи «Музаммил»-ро тиловат мекунад. Ҳамин тавр, ҳар сахар барвақт хангоми намози бомдод маро суфӣ бо худ мебурд. Рузона бо Эшонҷон ба дарс мерафтам, ки ҳамин тарз се моҳ давом кард. Баъдан бароям истиқомат дар ин ҷо мушқил гардид. Зеро ба хучраи Эшонҷон меҳмонон зиёд меомаданд, ки ба дарсхониам монев мешуданд. Баъзан аз ҳазрати Эшонҷон рухсат гирифта, ба дахмашон рафтам ва дар ҷаҳон ҷо истиқомат кардам. Ҳарчанд дар хучраи Эшонҷон маишатам хуб буд, барои зиндагӣ ҳама чиз мерасид, вале дарсхониам хуб набуд. Ба гӯрхона кӯчидам ва дар бисотам чизи кофӣ барои таҳсил набуд. Азоб мекашидам, вале таваккал ба Худо кардам.

ки ризқро Аллоҳ Таъоло медиҳад.

Як рӯз баъди дарс аз назди дӯкони нонвой мегузаштам, ки нонвой ҷеғ зада, ду дона нон дод. Ҳамон рӯз гурусна будам. Ба дили ин одам бо фазлу қарами парвардигор ҳар рӯз бароям ду нон доданро андохт, ки нонвой меғуфт:

- Ҳар рӯз Шумо хангоми баргаштанатон ду нон гиред.

Ҳамин тарик рӯзии ман пайдо шуд. Дар байни толибилмон қоидае буд, ки пеш аз дарс ба ҳар кас андоз мебастанд. Пул ҷамъ кардан ва ба мударрис домолло одати дастархон кардан буд. Аз «Шарҳи Мулло» боби «Маъруфот»-ро тамои карда, барои оғози боби «Мансубот» пул лозим шуд. Ба ман се сӯм андоз бастанд, ки пул надоштам. «Агар насупоред, барои ба дарс даромадан иҷозат нест», гуфта маҷбур мекарданд. Ниҳоят ғамгин бо ҷашмони гирён ба Парвардигор дар дилам аз камбағалӣ нола мекардам ва бо сари ҳам тарафи хучраам мерафтам, ки дар байни сангҳо ногоҳ як чиз ба ҷашмам ҷило дод. Гирифтам бинам ангуштарини занона будааст. Ман дар умрам бори аввал чунин ангуштаринро меиддам ва нархашро ҳам намедонистам. Аз дилам гузашт, ки агар онро ба се сӯм фурушам, аз андоз халос мешавам. Аз роҳам баргашта ба фурушандагони Девонабегии Лаби Ҳавз, ки аз мардуми Қасқоз буданд, гирифта омадам. Ангуштаринро нишон додам гирифта пурсид:

- Ба чанд сӯм мефурушед?

Ман, ки нархи онро намедонистам, гуфтам:

- Худатон ягон чиз диҳед.

- Он одам гуфт, ки бист сӯм медиҳам. Бист сӯмро шунида, саҳт дар ҳайрат шудам.

- Не, намефурушам, ангуштаринро диҳед, - гуфтам.

- Гуфт: - Сӣ сӯм медиҳам, фурушед.

- Намефурушам гуфта, ангуштаринро аз дасташ гирифтам. Фурушандаи дигар аз ин ҳол хабардор шуда, маро ҷеғ зад ва хоҳиши ангуштаринро дидан кард.

- Чанд сӯм гуфт, - пурсид ӯ.

- Сӣ сӯм доданӣ шуд, нафурухтам, - гуфтам.

- Ин хел бошад, чил сӯм медиҳам, - гуфт ин одам.

- Намефурушам, - гуфтам онро аз дасташ гирифта, ба роҳ даромадам. Боз ҷеғ зада, гуфт, ки «панҷоҳ сӯм медиҳам».

Хуллас нархи ангуштарин боло мерафт ва ба 80 сӯм расид. Аз ин зиёд нашуд. Хайрон будам, ки аз чӣ сохта шудааст. Баъд маълум шуд, ки ҳалқааш тилло ва нигинаш алмос будааст. Охир ба 80 сӯм фурӯхтам. Он замон хурсандиам ҳадду канор надонст. Як сол маблағи зиндагонию маишатро Парвардигор бароям ато кард. Андозро супорида, бо ҳамроҳонам зиёфат ҳам кардам. Ҳамроҳонам аз ҳоли ман таачҷубашон омада мепурсиданд:

- Ту аз ягон ҷо дуздӣ кардӣ?...

Ҳавои Бухоро дар айёми тобистон ниҳоят гарм мешуд. Дар мадрасаҳо дарс қатъ мегардид. Тобистон ба ҷойҳои салқин мерафтанд, ки ман ҳам ба Хӯканд раҳсипор шудам. Ба ҳавлиамон омадам. Падару модарамро зиёрат карда, як моҳ истодам. Дар ин давра Ҷанги Якуми Ҷаҳон сар шуда буд. Ҳукумат барои коргарӣ аз панҷ хона як нафарро мегирифт. Падарам гуфтанд:

- Ба зудӣ ба Бухоро гашта рав, ки элликбошӣ (саркор) номи туро ҳам навиштааст.

Ман боз ба сӯи Бухоро роҳ пеш гирифтам. Дар он айём дар Бухоро дарс набуд. Чор нафар аз ҳамроҳонам аҳди ба шаҳри Мазори Шараифи Балхи Афғонистон рафтан карда будаанд, ки ман ҳам хоҳиши ҳамсафарӣ намудам. Ба ҳазрати Эшон арзи матлаб кардам. Ҳазрати Эшон гуфтанд:

- Дар Мазори Саҳӣ муридони мо ҳастанд, ки одамони аҳли давлатанд. Амонате медиҳам, ки ба ҳамон одам медиҳед. Иззату эҳтироматонро ба ҷо меоварад, ҷой ҳам медиҳад.

Рисолаи форсии «Анфос» ва як тоқиро амонат доданд. Ба Мазори Шариф раҳсипор шудем. Бо киштӣ аз Амударё гузашта, харро кироя кардем ва ба Мазори Саҳӣ рафтем. Мазорро зиёрат карда, дар ҳамон ҷо хоб рафтем. Ҳамроҳонам аз ман ҷудо шуда рафтанд. Рӯзона мазорро давр мезадам, ки аз болохона овози қорибачаҳо баромад. Ба болохона баромадам. Як домуллои мӯйсафед нишаста, тахмин 20 қорибачаҳо бо қироъати Қуръон машғул буданд.

- Шумо аз кучо омадаед? — пурсон шуданд домулло.

- Аз Бухоро, - гуфтам.

- Шумо қориед? - пурсиданд.

- Бале, - ҷавоб додам.

- Қуръонро пурра ҳифз кардед? — боз суол карданд.
- Қории мураттабам, ҳамаашро ёд кардам, - ҷавоб додам.
- Сураи «Марям»-ро аз аввалаш қироъат кунед, - гуфтанд домулло.

Ман як саҳифа қироъат кардам. Қоридомулло барои қироатам хеле таҳсин гуфтанд.

- Ба Шумо аз ҳамин мазор як ҳуҷра медиҳам, ду қорибачаро дар хизмататон мегузорам. Ду маҳал хӯрок меоранд, сахар ҷонон муҳайё мекунанд. Вазифаи Шумо ҳангоми ба қор рафтанам ба ҷои ман ба қорибачаҳо сабақ медиҳед, - гуфтанд баъд.

Ман толибилмам, дарсам чӣ мешавад? — гуфтам.

- Дар ин мазор шахси машҳури дарсгӯ ҳастанд. Ба ҳамон кас вобаста мекунем, дарсатон ҳам давом меёбад, - гуфтанд қоримулло.

Хулоса, ҳуҷраеро дода, ду қорибачаро вобаста карданд. Онҳо ба ман хӯрок меоварданд. Ман ба ҷои қоридомулло гоҳ-гоҳ ҳангоми ба ҷое рафтанишон дарс меодам. Маро ба домуллои машҳур исми муборакашон Мирмуҳаммад Ғавси Сайидзода пинос карданд. Қозидомулло аз ман пурсиданд:

- Дар Бухоро чӣ дарс хондед?

- То «Шарҳи Мулло»-ро хондам, - гуфтам.

Маро аз мадҳали «Қофия» боби «Исм» имтиҳон карданд, ки ба саволҳои ҷавоб гуфта натавонистам. Боз аз илми сарф савол карданд. Боз ҳам ҷавоб дода натавонистам. Баъд аз эълолияву сарф пурсон шуданд.

- Намедонам, - гуфтам.

- Ҳамаи дарсҳои хондаат бекор. Аз нав мехонӣ сарфу эълолияро аз як қорӣ мехонӣ. Баъди вай ман «Муъзӣ», «Занҷонӣ»-ро дарс медиҳам, - гуфтанд. Ҳазрат маро ба назди қорӣ фиристоданд. Бисту ду боби «Муъзӣ»-ро бояд эълол мекардам. Ба як ҷамъаи талабагон маро ҳамроҳ карданд. Эълол тоҷикӣ буд, ки ин забонро камтар медонистам. Хеле азоб касидам. Дарсхоро ба дафтар навишта ёд мекардам. Дар шаш моҳ эълолро ба охир расонидам. Ҳарчанд то «Шарҳи Мулло»-ро хонда будам, аз ҳоли худ мутаассир гашта, боз аз нав дар қатори дигарон аз аввал сар кардам. Таҳсили сесолаам бекор шуд. Баъди ба охир расонидани эълол ба назди ҳазрати домулло

омадам, ки маро имтиҳон карданд.

- Хуб, - гуфтанд ва дар назди он кас «Муъзи»-ро сар кардам. Дар андак муддат онро ба итмом расондам. Баъд «Занҷони»-ро хондам, онро тамои карда, «Маррохул арвох»-ро хондам. Аз як тараф онро бо таркибаш ба охир расондам. «Ҳаракот»-ро хондам. «Ҳидояту нахву кофия»-ро хондам.

- Дар як сол инҳоро тамои карда, «Шарҳи Мулло»-ро сар кардам. Акнун хондани ман дигар хел буд. Дарсхоро хуб мефаҳмидам. Хуб фаҳмида меҳондам. Ибораҳои «Шарҳи Мулло»-ро беҳато меҳондам. Илова бар ин «Мизону-л-мантиқ», «Мирқот», ки мантикро пурра мекард, шарҳи бадеии Мизон», «Шарҳи Таҳзиби Шамсия», «Қутбия» бо «Шарҳи Сулам», Шарҳи Бедилу Мирзо Бедилро дар назди Қозидомулло хонда тамои кардам. Чӣ будани дарсро нав фаҳмидам. Ҳамаи вақтҳо падарам ба суроғи ман ба Бухоро омада буданд. Ба Мазори Шариф рафтаниро шунида, ба Мазори Шариф омаданд. Дар ин байн Мирзо Муҳаммад Қосимбойро ёфта, амонати Ҳазрати Эшонро супурдам. Худи Мирзо Муҳаммад Қосимбой масҷиде сохта буданд, ки яке хучраҳояшро ба ман доданд.

- Дар ҳамин ҷо истиқомат кунед, - гуфтанд. Ҳамаи зарурияти Шумо дар зимми мост, таъкид карданд.

- Аз мазор ба масҷид кӯчидам. Ҳангоми омадани падарам дар масҷид истиқомат мекардам. Ҳамон сол, соли 1917, аввали Инқилоб будааст. Қиблагоҳам ҳоли маро дида хурсанд шуданд:

- Ман барои бурданат омада будам. Маълум шуд, ки ҷоят тинҷ, дарсро давом медиҳӣ. Туро намебарам, дар ҳамин ҷо истиқомат кун, гуфта, маро монда рафтанд.

Хуллас, ду сол дар Мазори Шариф истиқомат кардам. Дар моҳҳои Рамазон дар Мазори Шариф ба хатм гузаштам. Бо талабаҳояшон Қозидомулло дар ҳавлиашон хатм карданд. Қозидомулло шогирди бисёр надоштанд, аз шаш-haft нафар зиёд набуд. Дар байни онҳо пасқадамашон ман будам. Дигар ҳамаашон «Шарҳи Ақоид» ва дарсҳои калон меҳонданд. Дар байни шогирдони Қозидомулло як толибилми афғон буд, ки бо номи Мулло Фақир машхур. «Шарҳи Ақоид» меҳонд ва ин шахси аҷоиб тарки дунё карда, ҳудучӯи ҷозибанок буд. Қозидомулло ин толибилро ниҳоят ҳурмат мекарданд. Он

шахс ба як вилоят басанда буданд. Рӯзона ба дарс меомаданд, дарсро хонда, шабона дар қабристон меҳуфтанд. Сифатҳои ин шахс ба гуфтан тамои намешавад. Ба Қозидомулло ҳодисае рух дод, ки аз тарафи ҳукумат аз Афғонистон ба Бухоро бадарға шуданд. Ба ҳамаи талабаҳо рухсат доданд, танҳо ба се нафар иҷозат надоданд. Яке, Мулло Фақир буд, ки ҳамроҳи ман меравед, гуфтанд. Ба ман ҳам рухсат доданд, барои ба Бухоро рафтан. Қозидомулло фарзанд надоштанд. Як писарашон илмро пурра хонда, олим шуда буданд, ки дар синни ҳаҷдаҳсолагӣ вафот карданд. Баъди аз фироқи он писар вафот кардани завҷаш Қозидомулло ба як зан хонадор шуданд, ки аз он бача нашуд. Зану додарарӯсашонро ҳамроҳ гирифта, ба панҷ асп савор шуда, аз Амударё гузаштем ва ба Қарши омадем. Дар Қарши се рӯз истода, ба Бухоро омадем. Ҳазрати Баҳоуддинро зиёрат карда, занашонро дар хонаи як шайх монданд. Қозидомулло, мулло Фақир, мо се нафар ба Бухоро омадем. Дар ҳавлии як нафаре, ки аз Афғонистон омада дар Бухоро зиндагӣ мекардааст, меҳмон шудем. Ё маддоҳӣ мекардааст. Дар Девонабегии Лаби Ҳавз сухангӯ будааст.

Ба толибилмон хабар додем, ки як аллома аз Афғонистон омадаанд, ҳар ки толиби илм бошад, ба наздаш равад. Дар андак муддат Қозидомулло машхур шуданд. Як вазири амири Бухоро - Миролим мухлиси Қозидомулло шуда, он ҳазратро дар як ҳавлӣ ҷой кард. Қозидомулло занашонро оварда, дар ҳамин ҳавлӣ истиқомат карданд. Дар пешашон ҷамоа-ҷамоа талибилмон дарс меҳонданд. Баъди чор моҳи дарс гуфтани Қозидомулло дар Бухоро тобишон шуд, ҳаво тасфид. Мулло Фақир аз Қозидомулло иҷозат гирифта, боз ба Афғонистон баргаштанд. Ҳавои гарми Бухоро ба Қозидомулло нафорида, табларза шуданд.

Тоҷирони аз Тошканд омада Қозидомулло ба Тошканд даъват карданд. Қозидомулло боз моро бо худ гирифта ба Тошканд бурданд. Занашон дар Бухоро монд. Ҳавои Тошканд хуш омад, аз касалӣ раҳой ёфтанд. Бойҳои ба Тошканд даъваткарда аз Қозидомулло хоҳиш намуданд, ки дар Тошканд монанд. Муқаррар шуд, ки дар мадрасаи Кукалдош дарс гӯянд. Баъд ҳавлӣ ёфтанд. Занашонро ҳам оварданд. Дар ин вақт подшоҳи Афғонистон кушта шуд. Ба ҷояш Амонуллоҳ ном

писараш подшоҳ шуд. Ин подшоҳ бо Ҳукумати Шӯравӣ аҳд баста, консул фиристод. Дар Тошканд консул Қозидомулло ро чег зада, фармони подшоҳро дод, ки Қозидомулло ро подшоҳ боз ба Афғонистон даъват кардааст. Консул гуфт:

- Харочоти роҳатонро медиҳем, баргашта ба Афғонистон меравед.

Қозидомулло зану додарарӯсашонро монда, маро ҳамроҳ гирифтанд. Ба ду асп савор шуда, сӯи Кобул шудем. Баъди ба Кобул расидан Қозидомулло ро ба ҳузури подшоҳ даъват карда, ба Ҷалолобод қозӣ таъин намуданд. Ману Қозидомулло ба шаҳри Ҷалолобод рафтем.

Ҳангоми дар Кобул буданамон аспи Қозидомулло ро дар сарой бастем. Аспи савораи маро фуруҳтем. Аспи Қозидомулло мондем. Як рӯз ба саройи мулло Фақир омад. Қозидомулло ро зиёрат кард. Аз он кас илтимос намуд, ки дар деҳаи мо хошоку беда фаровон аспро барам, як моҳ истанд, фарбеҳ хоҳад шуд.

Қозидомулло розӣ шуданд ва иҷозат доданд. Аз Кобул 30 км дуртар дар миёни кӯҳ Сабз ном деҳа будааст. Дар ҳамин деҳа як моҳ мондем. Обу ҳавояш хуб, салқин, аз кӯҳ об ҷорӣ мешавад хеле хунук, тутҳо пӯхта буданд. Мулло Фақир дар масҷид ба ибодат машғул мешуд. Аҳли деҳа хурду калон ихлосмандаш буданд. Баъди як моҳ баргашта ба Кобул омадем. Мулло Фақир хайру хуш карда, ҷудо шуд. Баъди ба Ҷалолобод қозӣ шудани Қозидомулло дар деҳаи сари роҳ Нақиб Соҳиб ном як пир буд. Араб, аз Бағдод омада будаанд.

Қозидомулло барои зиёрати Нақиб Соҳиб ба ҳамин деҳа омаданд. Подшоҳ ҳам муриди ҳамин Пир будааст. Зиёрат кардем. Қозидомулло ба Нақиб Соҳиб арабӣ сӯҳбат карданд. Як соат сӯҳбат карданд, баъди иҷозат ба Ҷалолобод роҳ пеш гирифтанд. Аз рӯи ҳикояи аҳли деҳ ин шахс Соҳиби каромат будаанд. Дар Ҷалолобод ба Қозидомулло аз тарафи давлат ҳавлӣ доданд. Қозидомулло рӯзона ба маҳкама мерафтанд, ман бегоҳ хӯрок тайёр карда меистодам. Пагоҳӣ ба ман дарс гуфта ба маҳкама мерафтанд. Ҳамин тариқ баъди чор моҳ зани Қозидомулло бо харчи подшоҳ аз Тошканд омаданд. Дар назди Қозидомулло ғайри ман дигар талаба набуд. Қозидомулло

чунин қозии одил буданд, ки Абу Юсуфи дуввум гӯем, ҳато намешуд. Адолаташон ҳамин қадар буд, ки як рӯз ба бозор рафта, барои аспи Қозидомулло 5-10 даста беда мехаридам. Ягон ҳаммол бошад, гирифта мебарам, гуфта нишаста будам, ки як ҳаммол омада, ман мебарам гуфт. Пурсидам, ки чанд пул мегирад?

- Не, бо Қозидомулло хизмат мекунем, - гуфта бепул бурданӣ шуд. Алафро бардошта ба ҳавлӣ омадем. Алафро ба замин монда будем, ки Қозидомулло баромаданд. Диданду ба наздашон даъват карда пурсиданд:

- Ба чанд пул баҳо кардӣ?

- Ин одам бепул мебарам гуфт- ҷавоб додам. Котиби Қозидомулло истода буд.

Қозидомулло аз ӯ пурсиданд.

- Алафи аз бозор то хона бардошта омада чӣ қадар арзиш дорад?

- Ду танга, - гуфт.

Қозидомулло ба ман гуфтанд, ки ду танга ба ҳаммол диҳам.

Ман ду танга додам, он одам нагирифт. Ба котиб гуфтанд, ки зан. Ду тарсаки зада, пулро ба дасташ дод. Бигир пулро! Дуюмбор ба ин кӯча қадам наместонӣ, агар қадам монӣ, ҳабе мекунам, гуфтанд. Ман ҳайрон шудам. Он одам бо имои тасдиқ ду тангари гирифта рафт. Ман ҳайрон шудам, ки ин одам неки кард, чаро ҷазо доданд? Сабабаҷро доништанӣ хостам.

- Ҷанҷоли ин одам дар маҳкама давом дорад. Ин одами ҳаммол бо мақсади робита пайдо кардан бо қозӣ алафи туро бардошта омадааст. То ба маҳкама расидани Қозидомулло одамони дар роҳ бударо «ин тарафу он тараф ист» гуфта мерафтанд.

То ба маҳкама гузашта рафтани Қозидомулло дар кӯча мошин, ароба меистод. Ҳайбати Қозидомулло ба ҷашм мерасид. Либосу саллаи сарашон дигар хел нашуда меистод. Дар Ҷалолобод чор амалдори баланд-ноибқозӣ буд, ки аз ҳама баландмартаба қозии мо будаанд.

Моҳи Рамазон буд. Дар ўрдаи Ноиб Соълар хатми Қуръон сар шуд. Қозидомулло ро ба хатм даъват карда, қоғаз

фиристоданд. Ба ман гуфтанд:

- Ту ҳам бо ман бирав, хатмро тамошо карда меоӣ.

Ба тағи дарвозаи ўрда омадем, ки барои ба дарун даромадан ба Қозидомулло рухсат доданд. Ба ман рухсат надоданд. Нигоҳ доштанд, чунки даъватнома надоштам. Қозидомулло ба посбонон маро нишон дода гуфтанд:

- Хизматгор ва кафшбардори ман аст.

Ба дарун даромадам. Дар мобайни ўрда масҷид будааст. Ҳамаи намозгузорони масҷид бузургворон. Хулоса, қозии дар хатмистода ниҳоят хом будааст. Ҳангоми хондан зиёд хато мекард. Дар пасаш сомеъ набуд. Ман маҷбур шудам, ки луқма партоям. Дар як тасбеҳ хеле хато кард. Ман луқма додам. Баъди тамои шудани тасбеҳ ҳокими шаҳр маро даъват кард.

Биллоҳ, то охир хатмро тамои кардам. Дар хатм нишастагон хеле хурсанду розӣ шудаанд. Қозидомулло, ки дар ҳамин шаҳр се сол дар мансаби қозӣ буданд, вафот карданд. Ба ман васият карда гуфтанд:

- Баъди ба ҳок супоридани ман як хатми Каломуллоҳ карда, савобанро бахш. Боқимодаи илмро ба Ҳиндустон рафта, тамои кун. Ман бино ба васияташон баъди марҳум шудани Қозидомулло як хатми Каломуллоҳ карда, ба рӯҳашон бахшидам ва ба Ҳиндустон роҳ пеш гирифтам.

Ба шаҳр Аҷмир рафта, ба як мадрасаи Усмония дохил шудам. Маро ба мадраса қабул карданд. Хулласи калом, ҳашт сол дар ин мадраса хонданро давом додам. Дарс ба забони урду буд. То омӯхтани забон як сол азоб кашидам. Дар ин миён аз ватанам як хату хабар нагирифтам. Аз воҳӯрӣ бо падарам дар Мазори Шариф понздаҳ сол шуд. Соли ҳаштуми таҳсилам дар мадраса воқеаи аҷоиб рӯй дод. Воқеаи ин буд, ки ҳамаи рӯз барои ба хондан ба мадраса рафтан дилам нақашид. Мехостам як рӯз маро озод монанд, ҳар чое хоҳам рафта, сайёҳат карда биёям. Дилам ҳаминаро мехост. Баҳонаи нотоб будан карда, аз дарс ҷавоб пурсидам. Табиби мадраса маро муоина карда гуфт, ки шумо ҳеҷ гуна бемор нестед вале, рухсат медиҳам, як рӯз шаҳрро тамошо кунед. Ба ман иҷозатнома доданд. Аз мадараса баромада кучо рафта намро намедонистам. Дар кӯча давр зада, ба стансия рафтам. Поезд аз сарҳади Афғонистон омада истод.

Ба дилам омад, ки мабодо аз мамалакти мо ягон каси ҳаҷ мерафтаро во меҳӯрам. Ба поезд баромадам, вагонҳоро аз назар гузаронидам ва дар як вагон се нафар нишаста буданд. Онҳоро дидан замон ҳис кардам, ки ўзбеканд.

- Падарон аз кучо омадед? - пурсидам. Онҳо аз ўзбеки гапзани ман дида ҳайрон шуданд, чунки либосҳои ман ҳиндӣ буданд. Яке аз ҳоҷиҳо пурсид:

- Ту ўзбекӣ?

- Ўзбекам, - гуфтам.

- Дар ин ҷо чӣ кор мекуни? - гуфтанд.

- Дар мадраса меҳонам, - ҷавоб додам.

- Ту аз кадом шаҳри Ўзбекистон мешавӣ? - пурсиданд.

- Аз Хўқанд, - гуфтам.

- Ман ҳам хўқандиям, - гуфт он шахс ва аз кучои Хўқандӣ? - пурсид.

- Аз қишлоқи Чорбоғи наздикии Учкўпрук мешавам, - гуфтам.

- Писари кӣ мешавӣ? - пурсид он одам.

- Писари Мулло Рустам-домулло мешавам, - гуфтам.

Ин одам як фарёд кашиду гуфт:

- Писари гум кардаамро ёфтам ва ба ман часпид. Маро ба оғӯш кашид, аз хуш рафт. Ман падарам худамро нашинохта будам. Понздаҳ сол пеш дида будам, ки дар ришаншон сафедӣ наафтаида буд. Ҳоло ришаншон сафед, беҳол, заиф шудаанд. Ҳеҷ нашинохтам. Ин вақт поезд ба ҳаракат даромад. Ба зудӣ падарамро поён фаровардам. Онҳо се нафар ба ҳаҷ мерафтаанд.

Билети поезд то шаҳри Бомбей будааст. Ҳоҷиҳо дар Бомбей ҷамъ шуда, ба пароход билет гирифта, ба ҳаҷ рафтанд. Ҳамроҳони додоям дар поезд гирён рафтанд. Ман падарамро ба мадраса овардам. Дар мадраса будагон ҳайрон шуда мекурсиданд:

- Бо ту пешакӣ хабар омада буд?

- Не, бе ҳеҷ гуна хабар баромадам, - гуфтам.

Ҳама аз қудрати илоҳӣ дар тааҷҷуб мемонданд.

- Ман туро кофта ба Мазори Шариф омадам. Туро медонистагиҳо гуфтанд, ки он касро дар тарафҳои Ҳиндустон меёбед. Умедам канда шуда, аз ин шаҳри калон чӣ хел меёбам.

гуфта, аз Худо илтиҷо кардам:

- Худоё, писарамро ба ман расон. Ин дуёи ман ба даргоҳаш мақбул шуда будааст, ки туро ба назди ман бароварда монд, - гуфтанд, падарам.

- Дар ин муддат чӣ карда гаштӣ, -изҳори хафагӣ карданд, додоям.

- Ба таҳсили илм машғулам, имсол соли охирам, - гуфтам.

- То ҳоло ҳам хонда гаштай, - гуфтанд падарам. --
Ҳамроҳони ту мударрис, дарс меғянд. Акнун маслиҳат ин, ки зуд аз мадраса баро! Маро ба ҳаҷ бар ...

Аз ин як сол пеш воқеаи аҷоиб рух дода буд. Мулло Фақир алайирраҳма нохост ба мадраса омаданд, ман он касро зиёрат кардам, ба ҳуҷраам овардам, чой дам кардам, шинондам. Хайрон шудам, ки дар ин ҷо будани маро ин шахс аз кучо доништа бошанд. Мулло Фақир ба ман гуфтанд:

- Дар як тарафи мадраса мазори Мавлон Муҳиддин Қойшӣ ҳаст, -гуфт ва пурсид:

- Оё мутаваллии мазорро мешиносӣ?

Ҷавоб додам, ки нағз мешиносам.

- Ин хел бошад, бигӯ калиди чиллаҳонаро диҳад. Чил рӯз чилла мешинам, - гуфт.

Ман аз мутаваллӣ илтимос карда, калидро гирифта додам. Ба чиллаҳона даромада, ба ман гуфтанд:

- Акнун ба назди ман надаро! Чилларо тамом карда, ба наздат меравам.

Баъди чанд рӯз мутаваллии мазор ба назди ман омада пурсид:

- Ин чӣ хел одам буд, ҳеҷ аз чиллаҳона намебарояд, ҳӯрок гирифта биёям, дарро намекушояд. Ин одам зинда ё не, ҳеҷ нафаҳмидам.

Ин суҳанро шунида кайфам парид. Дари чиллаҳонаро тақ- тақ карда, «Мулло Фақир» гуфта садо кардам. Овоз набароварда, аз шикофии дар хат дароз кард. Хатро хондам. «Барои чӣ ба назди ман меой, ман ба ту набиё», гуфта будам. Ба мутаваллӣ ҳам бигӯ, ки дуҷум бор наояд, -гуфта навиштааст. Ба ҳамин чил рӯз дар ин ҷо тамом шуд. Мулло Фақир аз чиллаҳона баромад. Бо аҷоиб ҳайбат; чашмҳои сурх, рӯйҳои сурх. Ба ман гуфтанд, ки акнун меравам. Ман пурсидам:

- Ба кучо меравӣ?

Гуфтанд:

- Ба Байтуллоҳ.

Пурсидам:

- Бо Шумо боз вомехӯрда бошем?

Гуфтанд:

- Худо хоҳад, дар Байтуллоҳ!

Ман ба ин суҳан хайрон шудам. Дар ҳаёли ман сафари ҳаҷ нест. Падарам ҳам наомада буданд. Баъди чор моҳ қиблагоҳам омаданд...

- Акун таҳсилро бас куну, маро ба ҳаҷ бар! - Ҷавобан ба чунин суҳанони падарам бо андеша пурсидам:

- Ман ҳеҷ чиз вачҳи дунё надорам. Дар сафари ҳаҷ безоду роҳила намешавад. Шумо ба сарфи ду кас мерасидагӣ ягон маблағ доред? Падарам камарбандашонро кушода, аз дарунаш як сад дона тиллоӣ николаиро рехта, ба хараҷоти дуҷум мерасад? гуфта пурсиданд.

- Зиёдатӣ ҳам мекунад, -хурсандона ҷавоб додам. Ман хайрон мондам, ки падарам камбағал буданд, ин қадар пулро аз кучо ёфтанд? Охир пурсидам, саргузашташонро гуфтанд:

- Аз хона ҳамин хел баромадам, ки тӯшаи роҳам ду дона нони зағора буд. Вайро ҳам модарат аз хонаи ҳамсоя қарз гирифта буд. Ва ҳам тоби худам набуд, ба асо роҳ мегаштам. Бо ҳамин аҳвол аз хона баромада рӯ ба сӯи қибла дуё кардам:

- Худоё, маро дуҷум бор ба ин ҷо баргардонида набиёр.

Бо ҳамин аҳвол пиёда гашта, дар ҳар як деҳа дар масҷид хоб мекардам. Одамон ҳурмати илмам карда, каму беш зоду роҳила медоданд. Бо ҳамин ба Бухоро омадам. Дар масҷид чор- панҷ рӯз истиқомат кардам. Халқи Шеробод ихлоси зиёд доштаанд. Ба ман гуфтанд:

- Ба масҷиди мо имом шавед, ба номи шумо дар саҳро гандум мекорем. Ҳосилро ҷамъ карда, фуруҳта барои ҳаҷ зоду роҳила медиҳем.

Ин гап ба ман ҳам маъқул шуд. Се сол дар ҳамин масҷид имомӣ кардам. Халқ барои ман гандум корида, ҳосилашро фуруҳта, пулашро медод. Гандумашонро ҷамъ карда, ба ман медоданд, то ба ман зоду роҳила ҷамъ шуда, ҳамин қадар

маблағро доданд. Маро аз Амударё гузарониданд. Як харро харида аз Афғонистон гузашта ба шаҳри Яшовул омадам. Дар ин ҷо харамро фурухта, бо ин рафиқонам дар ҳочихона якҷоя шуда, ба поезд билет гирифтем. Билетҳоямон то шаҳри Бомбей буд. Парвардигор дуёи шабу рӯзи маро мустақоб гардонид, дар ин ин стансия туро ёфтам. Акнун то мурданам аз ту чудо намешавам, маро ба ҳаҷ бар, - гуфтанд.

Хулласи калом, ҳамон сол ҳатми китоб мешуд, ки он муяссарам нашуд. Дар хизмати падарам барои ба Ҳаҷ рафтан маҷбур шудам. Устодон ҳам маъқул дониста, рухсатам доданд. Талабаҳои мадраса ба стансия бароварда, ба поезд шинонданд, фотеҳа дода баргаштанд. Ба Бомбай расидем. Дар ҳочихона рафиқони падарам нишаста буданд. Баъди омадани мо кишти ба сафар тайёр шуд. Билет гирифта ба Макка раҳсипор шудем. Ҳангоми бо устодони мадраса хайрухуш карданам, мудариси калон Мавлоно Аҳмад Алӣ ба ман як рисола тақдим карданд, ки номи рисола «Роҳбару-л-Ҳаҷ», худашон таълиф карда буданд. Ба ман тавсия карданд:

- Дар дохили рисола ҳар чӣ навишта шудааст, ба ҳамон амал кунед, супориш доданд. Ба Бомбай омада, рисоларо аз назар гузарондам. Дар рисола навиштаанд, ки «дар шаҳри Бомбай пеш аз ба кишти савор шудан ба ҳоҷо лозим аст, ки ресмони дарозии шапметр, як сатил консерваи лимӯ гиранд. Одамони ба ҷои сиёҳ одаткарда, ҷои ғомилӣ харида гиранд, чунки дар Арабистон ёфт намешавад.»

Ман бо ин амал карда, ин чизҳоро аз мағоза харидам. Пеш аз кишти баромадан бояд аз муоинаи духтурон гузарӣ. Агар ҳоҷи касал бошад, ба параход рухсат намедодаанд. Падарам касалии диққи нафас допганд. Баъзеҳо мегуфтанд, ки ба қиблагоҳам иҷозат намедиханд. Ман бо ходимони ҳочихона маслиҳат кардам. Онҳо гуфтанд:

- Пеш аз духтур гузаштан, даҳ рупия пулро ба дасти табиб дода, илтимос кун, бо ҳамин ба падарат рухсат медиҳад.

Донистани забони урду кор дод. Ба дасти духтур панҷсӯмаи тиллоӣ «Николай»ро додам. Бо забони урду аз духтур иҷозат пурсидам, иҷозатнома дод. Ба кишти баромадем. Рисоларо кушода дидам. Дар ин ҷо лозим мешавад, навиштаанд, ки

«илоҷаш бошад, аз қабати боло кишти ҷо гиред, чунки хонаҳои поёни кишти зиёд бесаранҷом мешавад. Сари одамон давр гашта, мепартоянд. Агар чунин ҳодиса рӯй диҳад, лимӯро бурида дар даҳонашон макида истанд». Ман сардори коргарони киштиро ёфта, ба дасташ панҷ рупия пул дода, ҷои хуб ёфтано илтимос кардам. Ба падарам ҷои хуб ёфта, ба роҳат хобондам. Дар ҳақиқат, одамони аз паст ҷой гирифта азоби зиёд кашиданд. Чун оби лимӯро менушидам, сарам чарх намезад. Ҳоли падарам ҳам хуб буд. Одамон аз ман илтимос карданд, ки «як порча аз лимӯ бурида диҳед». Ман як порча лимӯро ба як рупия фурухтам. Одамон сарашон давр зада, лимӯро хоида, аз дарди сар халос шуданд. Ду банкаи калон консерваи лимӯ гирифта будам, одамон ҳамаашро талош карда гирифтанд. Ман афсус хӯрдм, ки зиёдтар нагирифтаам. Дар кишти оби ширин ба навбат дода мешуд. Барои таҳорат кардан об набуд, сатилу ресмонам ба намозгузoron ғоида кард. Аз баҳр ба воситаи он оби шӯр гирифта, таҳорат карда, намоз мехонданд.

Хулласи калом, чордаҳ рӯз бо кишти ҳаракат кардем. Ба Чиддаи муборақ расидем. Дар Микот гусл карда, эҳром бастем. Барои сафар барои ду кас шугур киро кардем. Дар роҳ як шаб хоб карда, фардо ба Байтуллоҳ расидем. Барои зиёрати Байтуллоҳ аз рӯи одат ҳар шаҳр далилҳо, яъне роҳбаладони ба худ хос доштааст. Пеш аз даромадан ба шаҳри Маккаи мукаррама аз ҳоҷиён далилҳо мепурсидаанд:

- Аз кадом шаҳр омадед?

Роҳбалади шаҳри Хӯқанд шутури маро етак карда, ба ҷои худ бурд. Ба мо аз ҳочихона як ҷой гирифта, ҷойгир кард. Худи роҳбалади ҳамроҳамон гашта, дуёҳои мекондари бо овози баланд мегуфтааст. Бинобар тобашон набудани падарам ба пуштам гирифта ҳафт маротиба Байтуллоҳро гашта тавоф кунондам. Ҳангоми тавофи Сафо ва Марва як киро карда, қиблагоҳамро савор карда ва он ҷоро ҳам ҳафт маротиба тавоф кунондам. Баъд аз эҳром баромадам, чунки барои ба кӯхи Арофоти Ҳаҷ рафтан 15 рӯз буд. Тоби падарам набуд дар ҳочихона хобондам. Худам панҷ вақт намозро дар Байтуллоҳ бо ҷамъат хонда, Байтуллоҳро тавоф карда дар як кунҷак Қуръон тиловат карда меистодам, ки аз қафо як нафар

тахтаиунштамро дошта гуфт:

- Қорибобо омадед?

Нигоҳ кунам ҳамон Мулло Фақир алайҳиррахмаи дар Ҳиндустон дидаам. Ба қаромати ин зот қоил шудам, ки «дар Байтуллоҳ вохӯрем» гуфта буд.

Пурсиданд:

- Зодгоҳи Расуллоҳ (с)-ро зиёрат кардед?

- Намедонам, - гуфтам.

- Ҳамроҳи ман рав, - гуфтанд. Маро аз Байтуллоҳ бароварда, ба он ҳавлиё дароварданд ва гуфтанд:

- Мана дар ҳамин ҳавли, мана дар ҳамин ҷо Расуллоҳ (с) таваллуд шудаанд.

Дари хонаро кушода, маро ба дарун дароварданд. Дар даруни хона шаш нафар ҳалқа гирифта менишастанд. Ранги ҳар кадомашон дигар. Баъзеашон сиёҳи ҳабаш, баъзеашон зардинарӯ, баъзеашон мӯйдароз мӯйяшон то миёнашон меафтад. Мулло Фақир ба ман гуфт:

- Инҳоро зиёрат кун.

Ман ҳамаашонро зиёрат кардам. Баъд маро ба берун баровард. Дар берун дар даруни як хона дар болои бурё нишастем. Ба дастони худашон барои ман ҷой дам карданд. Ҷой хуби кабудро нӯшида аз дилам гузаронидам, ки «аз ҳамин ҷой барои як бор дам кардан илтимос карда мегирам». Дар ҳамин ҳол аз барашон як дастаи ҷойро гирифта ба дастам доданд

- Бо кӣ омадӣ? – пурсиданд.

Ман омадани падарамро ҳикоя кардам.

- Маро ба ҳоҷихона баред, қиблагоҳро зиёрат кунам, - гуфтанд.

Ман ба ҳоҷихона бурдам. Бо қиблагоҳ вохӯрданд, баъди понздаҳ рӯз ба Арафот эҳром бастем. Ҳамин тавр, ба кӯҳи Арофот омада, тамоми рӯз ин ҷо истода, бегоҳӣ ба Муздалифа баргаштем. Ин ҷо як шаб истодем ва пагоҳаш ба Мино омадем. Дар Мино аҳкоми ҳаҷро иҷро намуда, се рӯз истода, қурбонӣ кардем. Баъд ба Байтуллоҳ омада тавофу зиёрат кардем. Сонӣ ба Мадина рафтем. Равзаи Расуллоҳ (с)-ро зиёрат кардем. Баргашта ба Макка омадем. Бемории падарам зиёд шуд. Дар касалхона хобондам. Понздаҳ рӯз зоб карданд. Шифо наёфтанд.

Аз касалхона ба ҳоҷихона овардам. Падарам ба ман гуфтанд:

- Ман аз Худо хоста будам, ки дар ҳамин ҷои муқаддас қазо кунам. Умедам ин аст, ки дуъоям мустаҷоб шуда бошад. Баъди вафот кардани ман як хатми Каломоллоҳро ба ман бахш, баъд рост Ватан рав. Модаратро дида, дуъояшро гир, - гуфта тавсия карданд. Маро дуъои зиёде карданд. Ногоҳ қиблагоҳам вафот карданд. Мувофиқи гуфташон дар ҳоҷихона як рӯз ба ҳоҷиён худой додам. Хатми Каломаллоҳ карда, савобашро ба падарам бахшидам, баъди ин баргашта ба Ҳиндустон омадам. Дарсҳои дар мадраса мондари аз нав сар кардам. Мударрисҳоямон бо талабаҳо ҷамъ шуда, хатми Каломаллоҳ карда, дар ҳаққи падарам дуъои фотиҳа карданд. Аз Мулло Фақир алайҳиррахма қароматҳои аҷоиб мушоҳида кардам. Пеш омада чил рӯз дар мазор чилла нишастанд. Дар кисаашон як кило барин нахӯд буд. Ғайри ин зоду роҳила набуд. Ин зот чил рӯз дар чилла нишаста, ҷӣ хӯрданд, ҷӣ карданд, оби таҳорат ҷӣ хел шуд? Ҳеҷ кас намедонист. Аз чиллахона баромада бо ман видоъ карданд. Ман пурсидам:

- Дар қучо вомехӯрем?

- Дар Байтуллоҳ, - гуфтанд.

Дар ҳақиқат ҳамин хел шуд. Баъди рафтанишон устодони мадраса пурсиданд:

- Қучо рафтанд?

Ман воқеъаро гуфтам.

- Барои ҷӣ ба мо хабар накардӣ, - гуфта устодонам хафа шуданд. Мо он зотро зиёрат мекардем. Худат ягон вазифа гирифтӣ ё не?

- Не, - гуфтам.

Устодон гуфтанд:

- Ту ниҳоят дар ғафлат мондай. Барои ҷӣ вазифа нагирифтӣ?

Ман афсус хӯрдм, дар ҳақиқат дар ғафлат мондаам. Баъди ин воқеъа понздаҳ рӯз гузашт. Як одами ношинос ба мадраса омада, номи маро гирифт. Ман омада гуфтам:

- Ҷӣ гуфтани доред. Ман ҳамон одамам.

Вай аз паҳлуаш як тасбеҳро гирифта гуфт:

- Мана ин амонатро Мулло Фақир доданд. Бо ин тасбеҳ ҳар рӯз баъди намози бомдод сад маротиба «Ё Ваҳҳоб»

мегуфтед.

- Он шахс дар кучоянд? – пурсидам.

- Он кас дар шаҳри Қарочӣ, дар яке аз чиллаҳонаи бузургвор дар чилла нишастаанд, - гуфт.

Дар ин ҷо афсус хӯрда, вазифа нагирифтанимон ба он шахс кашф шудааст. Хулоса, ин ки он шахс кутби замонашон буда, бо ҳамин дидани он зот муяссар нашуд. Лекин баъди ду сол он вақт ба воситаи радиои Афғонистон хабар доданд, ки вафот карданд. Ин қисса аз қаромоти он шахс мебошад. Дар ҳақиқат дар ҷои таваллуди ҷаноби Расуллоҳ (с) дар мавсими Ҳаҷ аз ҳафт иқлим «Кутб»-ҳо ҷамъ меомадаанд. Дар ҳамон ҳавлӣ шаҳраи нафар нишастагонро дида будам. Ҳафтуми онҳо Мулло Фақир будааст.

Хулласи калом, ман боз як сол дар мадраса хонда, хатми китоб кардам. Аз тарафи мадраса рухсат гирифта, бинобар васияти падарам ба ватани худам гапшта рафтани шудам. Лекин барои рафтан маблағи калон лозим буд, ки ман надоштам. Дар рафтан ҳайрон монда будам, ки дар шаҳр як аҳли давлат соҳиби мағозаи калон хангоми дар Мазори Шариф хатми Қуръон карданам дар иқтидо меистод. Ҳамин одам сафар карданамро фаҳмида, ҷи қадар сарф шудани маблағро пурсид. Ман гуфтам: 500 рупияи Ҳиндустон лозим. Он шахс аз қиссаи ҳамон маблағро бароварда дод. Аз ҳароҷоти роҳ хотирҷамъ шудам. Аз мадраса шаҳодатнома гирифта, бо устодону шарикдарсонам хайрухуш карда, ба роҳ баромадам. Ду нафар толибимон ҳам бо ман ҳамроҳ шуданд. Онҳо маслиҳат доданд:

- Бо мо то Қашғар рав. Агар дар он ҷо истодан хоҳӣ, ба ягон мадраса мударрис мешавӣ. Нахоҳӣ, ба Ватанат меравӣ.

- Ин гап ба ман ҳам маъқул шуд. Бо онҳо то Қашғар омадам. Дар як хонаи қашғарӣ истодем. Онҳо хангоми рафтанишон ба сардори сарҳад вохӯрда, иҷозат гирифта ба роҳ баромадани шуданд. Вақти навбати ман он ҳоким пурсид:

- Ту аз кучой?

Ман росташро гуфтам: - Аз шаҳри Хуканди Туркистони Русия.

Он ҳоким пурсид:

- Ту ба Ҳиндустон бо кадом роҳ омада будӣ?

Гуфтам:

- Бо роҳи Афғонистон.

- Ин хел бошад бо ҳамон роҳ меравӣ, ба ту бо роҳи Қашғар рухсат нест, - гуфт.

Ҳамин тарик, ҳамроҳонам ба Қашғар рафтанд, маро монда рафтанд. Ман баргашта ба Пешовар омадам. Аз ин ҷо ба Афғонистон гузашта, ба Кобул омадам. Аз Пешовар мошина мегапштааст. Ба Кобул мошина киро карда, ба Чалолобод омадам. Дар ин шаҳри Чалолобод 10 сол пеш дар ҳизмати Қозидомулло будам. Аз дилам гузашт, ки «агар мошин ягон соат меистод, қабри Қозидомуллоро зиёрат мекардам. Аммо маълум нест, ки мошин меистад ё не?». Дар ин ҷо воқеа аҷиб рӯй дод. Ин ҳам аз қаромоти Қозидомулло буд. Мошин вайрон шуда, ронанда гуфт:

- Мошин ягон соат баъд дуруст мешавад, ҳар кӣ хоҳад шаҳрро тамошо карда ояд.

Ман хурсанд шуда, роҳи қабристонро пеш гирифтам. Лекин аз қабри Қозидомулло ҳеҷ нишоне набуд. Мӯсафеди гӯрковро хангоми дафни Қозидомулло шинохта будам. Аз ҳавлиаш ҷеғ задам, баромад. Ман вохӯрӣ карда, худро шиносондам.

- Қабри Қозидомуллоро нишон диҳед, - гуфтам. Омада нишон дод. Як санги калонро дар болои сарашон нишона карда мондам. Қуръон хонда, савобашро бахшидам. Ба дастӣ гӯрков чор рупия пул додам.

- Болои гӯрро лой карда, ҳамвор карда монед, - гуфтам. Он кас «хуб» гуфта қабул кард. Хайрухуш кард, ба назди мошин омадам. Дар ин шаҳр одамони шиносам зиёд буд. Лекин онҳоро бинам гӯям, вақт танг буд. Мошина дуруст шуда ба Кобул ҳаракат кардем. Дар Кобул як одам аз Намангон омада сокин шуда будааст. Дар ҳавлии ҳамин одам понздаҳ рӯз монда, сипас як аспро киро карда бо қорвон ба Мазори Шариф рахсипор шудам. Дар ҷои пештараи истиқомат кардаам дар Мазори Шариф ба хонаи Мирзо Муҳаммад Қосимхон омадам. Ёро ҳукумати Афғонистон ба ҷои дигар бадарға карда будааст. Хешони он бойҳоро дидам. Консули Ҳукумати Шӯравӣ дар ин шаҳр будааст. Аз ин консул иҷозатнома гирифта лозим будааст. Ба консулхона омадам. Ба ватанам баргаштанамро гуфтам. Аз ман пурсид. Маълумоти кай баромаданамро дар як

қоғаз навишта гирифт. Баъд гуфт:

- Ба Маскав хабар мекунем. Шуморо дар Хўқанд тафтиш карда, баъд иҷозатнома меояд. Баъд иҷозат медиҳем. Дар 15 рӯз мешавад.

Бо ҳамин понздаҳ рӯз дар ин ҷо мондам. Баъди аз ин консул даъват кард:

- Иҷозатнома омад, - гуфт.

Баъд аз Мазори Шариф то Тирмиз омадам. Дар Тирмиз маро намояндаи давлат пешвоз гирифт. Хангоми дар Мазори Шариф буданам, як намангонӣ ба Афғонистон омад. Одами илмдор буд. Шаҳодатномаи маро дида гуфт:

- Ин «шаҳодатнома»-ро гирифта наравед, дар он тараф лозим нест. Дар ҳамин ҷо амонат гузоред.

Шаҳодатномаро ба як куттича андохта, ба соҳиби ҳавлӣ амонат мондам. Ба идораи сиёсии Тирмиз оварда, ҳуччатҳоро санҷида ба ман рухсат доданд. Ба поезд савор шуда, рост ба Хўқанд омадам. Баъди ба ҳавлиамон омадан маълумам шуд, ки модарам як сол пеш аз вафоти падарам вафот карда буданд. Хангоми дар мадраса истоданам як хоб дида будам. Аз таъбири ҳамин хоб вафоти волидаам маълум шуда буд. Хобам чунин буд: Дар рӯ ба рӯи ҳавлиамон қабристонӣ калон буд. Дар мобайни ҳамин қабристон дарахти калоне вучуд дошт. Дар хобам дар ҳавлӣ нишастаам ва ҳеч кас нест. Модарамро чег задам, аз таги дарахти мобайни қабристон ҷавоб доданд, ки «ман дар ин ҷо»...

Дар ҳавлиамон додарамон бо бачаю қачааш истиқомат мекардааст. Ман ба додарам гуфтам, ки «қабри модарамро нишон деҳ, рафта зиёрат кунам». Додарам гирифта бурдаи, таги дарахти мобайни қабристонро нишон дод. Вақти аз волидаам ҷудо шуда будам ҳабдаҳсола будам. Баъди ин ман он касро надида будам. Дар дилам ҳасрати ба волидайнам хизмат кардан то қиёмат монд...

Дар ин ҷо монанди мусофир будам. Синну соли ман дар ин вақт аз сиё панҷ гузашта, зан нагирифта будам. Вақти ман рафтан бобои модариям зинда буданд, марди бузург буданд. Амаку тағоҳо доштем. Ду хоҳарам то омаданам ҳамашон аз олам гузашта буданд. Акнун дар ин ҳавли хурдак ду додарам

истиқомат мекарданд. Калонашон соҳиби бачаю қача, хурдиаш ҳоло зан нагирифта буд. Бароям дар ин деҳа истодан ниҳоят вазнин менамуд. Зиндагии додаронам ба табиъати ман рост намеомад. Дар шаҳри Хўқанд ба даъвати устодони таълимгирифтаам дар шаҳр истоданӣ шудам. Ин ба санаи мелодӣ ба соли ҳазору нухсаду бисту нухӯм рост меомад.

Дар маҳалаи «Қизил меҳнат»-и шаҳр ба як масҷид имом таъин карданд. Истиқоматам дар ҳучраи масҷид буд. Дар он вақт дар масҷидҳо муктадоҳо, яъне имомҳо буданд. Баъд аз ин имомҳо андозҳои вазнин бастанд, онҳо имоматиро бас карда рафтанд. Аз сабаби насупоридани андозҳо масҷидҳо ба ихтиёри горкомхоз гузашт. Сиёсати он давр ҳаминро тақозо мекард. Ман ҳанӯз мучаррад будам. Дар ҳамин маҳалла як зани бева ба ман хизмат мекунам, гуфта, толиб шуд. Ба ҳамин зан хонадор шудам. Он вақтҳо одамон духтаронашонро ба одами монанди ман бе сару сомон, беҳавлӣ, бечой намедоданд. Ман дар хонаи ҳамин зан истоданро қарор додам. Ин зан аз шавҳари аввалинаш як духтару як писар дошт. Ба ман ҳам Худо писар дод. Бо ҳамин фарзандонамон сето шуд.

Дар он давр ҷои одамони рӯхонӣ танг шуда, ба ҳар тараф мерафтанд. Душмани ҳар миллат аз ҷинси ҳудаш мешавад. Маро ҳам аз ҳамҷинсони ҳудам душман пайдо шуда, сабаби ҳабс гардиданд. Лекин ин ҳабс дер давом накард. Дар вақти тафтиш маро озод карданд. Дар ҳамин давр ҳар кас бояд ба коре машғул мешуд. Ман ба пункти пилла ба кор даромадам. Дар ин пункт ду сол кардам. Аз мардуми Қурама ёру ошноҳо пайдо кардам. Маро ба Аблиғ ном маҳаллаи Оҳангарони Тошканд буданд. Дар мамлакат гуруснагӣ буд, одамон аз пай зиндагӣ худашонро ба ҳар тараф мезаданд. Ман ҳам бо ҳамин сабаб барои ба ноҳияи Оҳангарон кӯчидан маҷбур шудам, чунки дар ин ҷо одамон ғаллакор буданд. Зиндагӣ осон мешавад, гуфтанд. Дар Аблиғ дар ҳавли як кас иҷора истодам.

Ба ҳама барои киштани ғалла план медоданд. Ман ҳам план гирифта, ба коридани ғалла шурӯъ кардам. Ҳамаи ошноҳо ёрдам дода ғалларо кориданд. Гандуми киштро қарз доданд. Баъди расидани гандум барои даравидан ҳашар карда, даравида кӯфта доданд. Плани ҳукуматро супоридам, лекин дар ин ҷо

хам аз муллоён-чинси худамон ба ман душманӣ карда, маро «гуреза» гуфта, сиёҳ карданд. Хулласи калом, баъди ду сол ин ҷо истодан ҳукумати маҳаллӣ маро гуфт, ки аз ин ҷо равед. Охир, мачбур шудам аз ин ҷо кӯчида дар «Оқйӯл» ном ҷои тобеъи Тошканд узви як колхоз шудам. Дар ин ҷо ҳам дар ҳавли як одам амонат шиптам. Дар бригадаи пахтакори колхоз табелчӣ шудам. Соли дуюм раиси колхоз будааст, ба ман ёрӣ дода, дар ошхонаи колхоз ба кори кассири монд. Дар ин вазифа як сол кор кардам. Боз дар ин ҷо ҳам аз ҷинси худамон душманҳо пайдо шуда, «ин муллои рӯхонӣ, дар мамалакатҳои хориҷӣ гаптагӣ» гуфта ҳабс кунонданд. Се сол буриданд, ҳабс шудам. Дар лагери маҳбусони вилояти Свердловск дар ҷуббурӣ кор кардам. Баъди як сол ба Тугда ном шаҳр фиристоданд. Вазифаи мо аз ҷубӣ қарағай барои тағи поездҳо мондан ишпол (шпал) тайёр кардан буд. Дар ин завод барои кори хубам мукофот доданд. Хулласи калом, муддати се сол тамом шуд.

Аз ин ҷо озод шуда ба шаҳри Хӯканд, ба ватанам баргашта омадам. Чунки бака-качаам ба колхоз ҳисобӣ карда, ба шаҳри Хӯканд омада будаанд. Баъди ба шаҳр омаданам боз кор кардан лозим буд, ба заводи раған ба кор даромадам. Дар ин завод ду сол кор кардам (1941-1943). Он солҳо Ҷанги Дуюми Ҷаҳон сар шуда буд. Ҷанг ҳам ба охир мерасид.

Аз сабаби дар паспорт солам ҷавон гузаштан аз завод маро ба армия гирифтанд. Ду шаҳри Семипалатинский Қазоқистон дар сафи артиш хизмат кардам. Мавсими тобистон, дар колхозҳо мардхоро ба фронт гирифта, занон монда буданд. Барои ҷамъоварии гандум мардон набуданд. Бинобар ин маро ба кори колхоз фиристоданд. Дар мавсими тобистон гандум даравида, ба ҳайвонот хошук ҷамъ кардем. Дар вақти тирамоҳ баъди тамом шудани корҳо мо боз ба шаҳр гапшта омадем. Баъди ин баталони моро ба фронт фиристонданд. Немисҳо дар ин давра дар Беларусия, дар атрофи шаҳри Минск ҷанг мекарданд. Мо ба ана ҳамин ҷо рост бо поезд омадем. Ҷанг ниҳоят тезу тунд буд. Баробари омадан ба ҳучуми немис афтодем. Мурдаҳо мурд, боқимонаҳо ярадор шуд, ман ҳам аз дастам захмин шуда, ба госпитал афтодам. Ба шаҳри Смоленск оварда, ҳобонданд. Баъди як ҳафта ярадоронро ба поезд савор карда, ба Маскав

оварданд. Дар госпитали шаҳри Дулё-наздикии Маскав хоб кардам. Баъди як ҳафта боз ба поезд ба Новосибирск оварданд. Дар он ҷо дар госпитали Маринский шаҳр табобат карданд. Дастамро ду маротиба ҷарроҳӣ карданд. Дар ин ҷо ҷор мох хоб кардам. Дастам нағз шуд. Баъди ин комиссия карда ба шаҳри Кемерово ба лагери меҳнатӣ фиристоданд. Дар шаҳри Кемерово ба ҷангале ба ҷое рафтем, ки мол, гов ва гӯсфандони заводи рағанро парвариш мекарданд. Дар ин ҷо 500 гӯсфандро ба дасти ман доданд.

Хулласи калом, гӯсфандони ин заводи ду сол бонӣ кардам. Гӯсфандбонӣ ҳосияти аҷоиб доштааст. Аз ҳамин сабаб пайғамбарамон дар давраи худ гӯсфандбонӣ кардаанд. Касе гӯсфандбонӣ кард, ҳалим шуда, барои раҳмдӣ таъсир мегузаштааст.

Ман ҳам ҳангоми гӯсфандбонӣ, ки солҳо Қуръонро аз ёдам бароварда, ба ҳоли парешонӣ афтода будам, лекин ин ҷӯпонӣ бароям неъматӣ бузурги Худованд шуд, гапшта сар кардам. Қуръонро тақрор намуда, боз ба ҳолати аввалаам баргашта, ёд кардам. Пагоҳӣ гӯсфандонро ҳай карда, дар даруни ҷангалҳо мегаштаам. Дар даҳонам каломии Аллоҳро тақрор мекардам. Ҳар рӯз понздаҳ порчагӣ хонда, дар ду рӯз хатм мекардам. Ба ман ин марҳамати Худо шуд. Гӯсфандонро на танҳо бо алафу гиёҳ бонӣ мекардам, балки ба хирман бурда, ҷавҳоро меҳӯрондам. Ниҳоят фарбеҳ шуда дутогӣ зоида зиёда гардида буданд. Одатан гӯсфандони Руссия ба намак одат карданро нағз намедиданд. Ман ҳамеша илова ба намаки давлатӣ аз магазин намак харида меодам.

Одатан ҷӯпон дар дастам асо аз ақибӣ гӯсфанд равад, ман пеш аз гӯсфандон мегаштам. Гӯсфандон аз қафои ман ҳамроҳ мегаштанд. Як рӯз як воқеа шуд. Дар тӯқайзор гӯсфандонро дар ҷои салқин ҳобонда, дам гирифта нишаста будам, ки як полковник сағаш дар пеш, дар аст милтиқ аз мобайни дарахтон баромада гӯсфандон аз сағаш тарсида ҳамааш аз ҷояш хеста ба як тараф ба гурехтан ҳаракат карданд. Он полковник донист, ки гӯсфандон аз сағ тарсиданд. Сағро хоб кун гуфт. Сағаш хоб кард. Худаш омада пурсид:

- Ин гӯсфандон аз кадом таҷкилот?

- Аз заводи 363.
- Директори заводро мешиносӣ?
- Не, гуфтам.
- Ман директори заводиам, - гуфт.
- Гӯсфандонро дида метавонам?

- Гӯсфандонро чег занам меоянд. Шумо ҳамроҳи ман истед., баъд мебинем. Ин гӯсфандон аз дасти ман намак хӯрда одат кардаанд, гуфтаму аз кисаам як лула намакро гирифта, дастамро бардошта гӯсфандонро чег задам. Ҳамаи гӯсфандон атрофи маро печонида гирифтанд. Директор думбаҳои гӯсфандонро санҷида дид. Ҳамаи гӯсфандон фарбеҳ барраҳояш ҳам солим.

- Гӯсфандон чандто? - гуфт.

- Ҳангоми ба ман супоридан 500-то буд, ҳоло ба 800-то расид, - гуфтам.

- Ба дафтараи навишта гуфт:

- Ман шуморо чег мезанам, меравед.

Понздаҳ рӯз гузашта буд, ки бригадирӣ ман омада гуфт:

- Туро ба завод даъват мекунанд. Аз ин ҷо то шаҳр чил километр. Рафта ба шӯбаи кадрҳо вохӯрдӣ. Вай ман гуфт:

- Бегоҳӣ дар клуб маҷлис мешавад, ба ҳамин маҷлис медарой.

Бегоҳӣ ба маҷлис даромадам. Дар маҷлис ҳама чамъ шуданд. Нигарам, дар сахнаи боло ҳамаи калонҳои завод нишастаанд. Полковникро ҳам дар байни ҳамонҳо дидам. Дар завод ҳуб қорқардаҳоро ном ба ном чег заданд. Дар ҳамин қатор маро ҳам чег заданд, рафтам ба сахна баромадам. Полковник ба аҳли маҷлис гуфт:

Ба ин одам нигоҳ кунед, худаш ўзбек будааст. Аз армия дар ихтиёри мо буд. Ўро ба вазифаи гӯсфандбони завод мондем.

Гӯсфандонро нағз парвариш кардааст. Ҳама гӯсфандон фарбеҳ, солим, ба 800 сар расонидааст. Гӯсфандонро чег занад давида меоянд. Ин хел ҷўпонро надида будам. Ба ӯ аз тарафи завод муқофот додан лозим, - гуфт.

Ба ман палтои хуб, плаши боронӣ, панҷох сўм пул бо «Раҳматнома» муқофот дод. Ман ба сари қор баргаштам. Дар ин миён маъошамо низ зиёд карданд.

Рӯз як воқеа рӯй дод. Одатан нисфирӯзӣ гӯсфандонро дам

медодам. Гӯсфандон ҳуб меафтанд. Ман ҳам дар як кунҷак ҳуб меафтам. Сахт дар ҳуб мондам, намедонам, гӯсфандон ҳеста ба даруни тўқайзор даромаданд. Аз ҷоям ҳестам ҳар чанд қўфтам наёфтам. Бригадиро таъин кардам, бригадир, говбон ва ман сеямон се рӯз қўфтем, гӯсфанд нест. Ҷои нақўфтаам тўғайзор монд. Бригадир ниҳоят парешон шуда, ба завод хабар карданро ҳам надонист. Дар кўча аз одами ба тарафи шаҳр мегузашта мекурсидем. Як рус зани ба шаҳр меафта гуфт, ки аз ин ҷой се километр дур дар як қўлхозанд. Дар он қўлхоз 300 мол буд. Ҷўпони он гуфт, ки ба рамаи мо як тўда гӯсфандон ҳамроҳ шуданд. Ман се рӯз шуд, ки соҳибашро намеёбам. Бригадиромон парешон шуд.

- Ин гӯсфанди бисёрро ҷӣ хел ҷудо мекунем, гуфта курсид.

Ман гуфтам:

- Ман ҷудо карда мегирам. Ту парешон нашав.

Саҳар ҳеста ба он қўлхоз рафта, ҳонаи он ҷўпонро ёфтам. Воқеаҳо ба ҷўпон гуфтам. Вай ҷўнон як уруси мўйсафед будааст. Аз гӯсфандони ман ҷӣ хел ҷудо мекунӣ, дар гўши гӯсфанди ман нишона ҳаст. Якто-якто санҷидан лозим, - гуфт.

- Гӯсфандонатро аз молҳона ҳай карда барор, ман худам ҷудо карда мегирам, - гуфтам.

- Худат ҷӣ хел ҷудо мекунӣ? - курсид.

- Ҷег занам, меоянд, - гуфтам.

Ҳайрон шуд. Ҷўпон ҳамаи гӯсфандонро майдон ҳай карда бароварда, ман дар як ҷои баланд истода, дастамро бардошта, чег задам.

- Ма, ма, гуфтам.

Як гӯсфанди калони мода буд. Вай давида омад. Вайро дида, дигар гӯсфандон ҳам давида омада, дар атрофи ман чамъ шуданд. Вай ҷўпон ҳайрон шуда гуфт:

- Ман сӣ сол боз ҷўпонӣ мекунам, ту барин ҷўпонро надида будам.

Ман пеши гӯсфандон гузаштам, гӯсфандон аз қўфоям ҳамроҳ шуда ҳамааш баромаданд. Пагоҳӣ бо бригадир дари гӯсфандонро қўшода, якта-якта ҳисоб кардем, ҳамааш дар ҷояшон буданд. Бригадир гуфт:

- Ба ин қори кардаат муқофот додан лозим.

Аз тарафи завод ба мо замин доданӣ шуданд. Барои картошка ба ман ҳам каме заминро шудгор карда, як халта картошка дод. Картошка коридем, ҳар рӯз вақти аз кор ҳоли буданам, беҳи картошкарро мулоҳиҷа намуда, нағз мекардам. Картошкаи ман назар ба картошкаи дигарҳо ду баробар ҳосил шуд. Аз як халта 20 халата картошка гирифтаам. Зиндагиамон бо ширу картошка, завод 80 ғов дошт, ҳар рӯз як кос шир мефиҳад. Картокарро дар шир ҷӯшонида, хӯрда мегаишам.

Хуллас, се сол дар ин ҷо кор кардам. Баъд ҷанг тамоми шуда, соли 1946 ба ман ҳам руҳсат шуд. Ман ба шаҳри Хуқанд гаишта омадам. Баъд боз дар заводи рағған кор кардам. Соли 1947 ба Душанбе сайёҳат карда омада будам, дар ин миён масҷидҳо кушода шуда будаанд. Дар Душанбе назоратчи дин гуфт:

- Кӯчида биёед, мо ба шумо барин одамон эҳтиёҷ дорем.

Дар моҳи Рамазон омада будам. Дар ҳамаи хатмҳо иштирок мекардам.

Маро аз тарафи назорати дин мутаввалии мазори Мавлоно Якуби Ҷарҳӣ таъин карданд. Ман бо мақсади дар ин ҷо мондан наомада будам. Зану фарзандонам дар шаҳри Хуқанд буданд, ҳайрон шуда, аз ташвиш нақашиданашон истиҳола мекардам. Дар хобам як мӯйсафед як аспӣ сафедро оварда, маро савор кард. Аз хобам қаноъатманд бархоста, аз баишорати Ҳазрати Бузургвор хурсанд шудам, ба истодан қарор кардам. Ба кӯчонида овардани зану фарзандон қарор додам. Ҳамин ҳавлии хозираамро харида гирифтаам. Баъди як соли дар мазор истоданам маро назорати диния ба шаҳри Душанбе оварда, ба масҷиди Ҳоҷӣ Яъқуб имом хатиб таъин кард. Дар ин масҷид ҳам ду сол имом шудам. Дар ин ҷо ҳама душаманҳоям пайдо шуда, бо тӯхматҳои ноҳақ маро боз ҳаёс кунонданд. Дар суд дар ҳаққи ман «душмани давлат» гуфта гувоҳӣ доданд.

Бо ҳамин бисту панҷ сол мӯҳлати сахт дода, маро ҳаёс карданд. Ба Қазокистон фиристоданд. Дар он ҷо дар лагер кор карда, ба Маскав ариза навиштам. Дар ариза «ман ҳеҷ ҷиноят накардаам, маро нодуруст ҳаёс карданд» гуфта навиштам. Аз Маскав комиссия омада, делои маро санҷид. Баъди санҷиш сафед карданд. Баъди ҷор моҳи дар ҳаёсхона буданам озод

гардида ба Душанбе баргаштам. Маро нодуруст суд кардагӣҳоро аз кор гирифта, бегуноҳии ҳақиқиям исбот шуд. Баъд ба Академия ба кор гирифтанд. Ду сол дар Академия дар вазифаи китобҳои арабиҳо ба форсӣ гардонидан кор кардам. Баъд ҷашмонам ҷарроҳӣ шуда, ба китоб кор намеояд гуфта духтурон справка доданд. Баъди маҳбӯсиям китобҳоямро мусодира кардаанд, ки ҳуҷҷатҳои аз фронт гирифтаам дар даруни китобҳо нест шуданд. Давлат ба фронт рафтагӣҳоро кадр карда, ба онҳо ба сабаби имтиёзҳои зиёд доданаш ман ҳам ҳаракат карда, нӯсҳои справкаи касалтхонаро овардам.

Хулласи калом, ҳоло маҷрӯҳи гурӯҳи дуҷум буда, наваду ҳафт сӯм нафақа мегираму бо роҳат зиндагӣ дорам...

Ин саргузашт-қиссаи Мавлавӣ Муҳаммадҷони Хуқандӣ (Ҳиндустонӣ) дар навори магнитоӣ ва дастхат барои омӯзиши ва ҷоп карданро писари домӯлло Мавлавӣ Муҳаммадҷон тавсия ва дастрас карданд.

ҲИДОЯТҲОИ ҲАДИС

Расули Акрам мегӯянд:

Пас аз вафоти падар бо дӯстони ӯ алоқа намуданро давом диҳед. Агар аз онҳо робитаро барканед, пас Худованд нури шуморо хомӯш мекунад.

Ҳар касе нафареро дӯст дорад, ҳамин муҳаббатро бояд эҳтиром намояд.

Ба одамон хубӣ кардан ва бо наздикон алоқаи зич доштану ҳолу аҳвол пурсидан – ин савоби корҳои хайр мебошад.

Хубиро аз одамони чехракушоду хушрӯй интизор шавед.

Бо якдигар дар салому алейк бошед. Зеро ин ба бедоршавии меҳру муҳаббати ҳамдигар боис мегардад.

Дар ҳамаи корҳои ростқавл бошеду дар муъомилаи одамон хулку атвори зебо дошта бошед.

Кадам вақте гуноҳ кунед, пас барои шӯстани он кори савоберо анҷом диҳед.

Фикри дуруст додан нисбати низоъи байни шахсон ва муъаммоҳо ва ашхоси ҳукми одилона мебароварда одамони хубанд.

Боби дуюм

ПАДАРАМ ДАР ҲАЁТ ДОИМО ҲАМРОҲАМ АСТ

Нақли Ҳоҷӣ Убайдуллоҳ:

- Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим!

Ман писари Муҳаммад Мавлавӣ Муҳаммадҷони Ҳиндустонӣ мебошам. Барои Шумо азизон, рӯзҳои аз сар гузаронидаамро рӯи қоғаз меорам. Ногоҳ падарам қазо карданд ва модарам бева монданд. Солҳои 1928-1929 дар кӯчаи Қизил намоиши шаҳри Ҳуқанд истиқомат мекардем. Дар ҳамин маҳалла масҷиди хурдак вақеъ буд. Ба ин масҷид як шахси олим имом шуданд. Амаки ман ба ҳамин масҷид рафта, намоз мегузориданд. Аз рӯи гуфти амакам ин шахс дар Ҳиндустон таҳсил карда, онро ба итмом мерасонанд ва ҳамчун қорию олим шуда ба ин даргоҳ омадаанд. Вақти пурсиш маълум мегардад, ки он кас ҳамшаҳрӣ, яъне аз шаҳри Ҳуқанди худамон, понздаҳ километр дуртар аз деҳаи Чорбоғ буданд. Падару модарашон ва хоҳари хурдиашон вафот карда, бо ду додарашон мондаанд. Яке аз додарҳояшон Ҷамолиддин ва дуввумаш Курбоналӣ дар қайди ҳаёт мебошанд.

Ҳаминаш ҳам маълум шуд, ки он кас ҳоло хонадор нашудаанд. Пас аз дар байн даромадани амакиам он кас модарамро ба аҳди никоҳи худ даровардан розигӣ додаанд. Дар ҳамон вақтҳо аниқ намеронам, ман дар синни чор ё панҷсола будам. Ману апаам қаноатмандона он касро «падар» гӯён бо муҳаббати зиёд зиндагӣ ба сар бурдем. Падарам дар ҳуҷраи ҳамон масҷид истиқомат мекарданд. Дар ҳамин масҷид аз ҳар тараф бачагони 10-15 сола омада аз он кас сабақ меомӯхтанд. Ман ҳам ба ҳамин ҷо даробуро мекардам. Дар давоми солҳои 1930, 1931-1932 мо дар ҳамин ҷо истиқомат карда, дар ҳамин ҳавлӣ мезистем. Ватанамон дар ҳамон вақатҳо ниҳоят дар марҳилаи вазнин қарор гирифта буд ва гуруснагӣ ба авҷи

МУНДАРИҶА

Сарсухан (Ҷ. Тошматов)	111
Қироъат аз Қуръон	114

БОБИ ЯКУМ

Ёднома (порча аз қисса)	116
-------------------------------	-----

БОБИ ДУЮМ

Ҳидояти Ҳадис	146
Падарам дар ҳаёт доимо ҳамроҳам аст (нақли Ҳоҷӣ Убайдуллоҳ)	147
Ибрати мо будаанд (нақли Азиза Муҳаммадҷонова)	175
Муаллими ман (нақли Обидахон Мирзоҷонова)	178
Ҷавоби доноён	180

БОБИ СЕЮМ

Ёди устод (Нақли Ҳоҷӣ Исмоилхони Пирмуҳаммадзода)	182
Донишмандон фармудаанд	189
Фаҳри мо (Нақли Сайид Абдуллоҳи Нурӣ)	190
Панд	194
Аз ӯ сабақ омӯхтем (Нақли Ҳоҷӣ Ҳикматулло)	195
Дуъо (Нақли Ҳоҷӣ Абдуҷалол)	198
Симои дӯстам-дар дилам зинда аст. (Нақли ҳоҷи Оқибхон Абдусаломови Андиҷонӣ)	202
Ҳикматҳо	207

ЁДНОМА

Чопга тайёрловчи **Ж.Тошматов**
Мухаррир **Н.Фаҳриддинов**

Компютерда ҳарф терувчи **М. Комилова**
Компютерда безовчи **Д. Бобохонов**
Мусахҳах **Д. Шерова**

Қоғоз андозаси 60х84 1/16 Чоп ҳажми 13 тобоқ.
Офсет қоғози. Сони 1000 нусха. Нархи шартнома асосида.

ЁДНОМА

Ба чоп ҳозиркунанда **Ҷамолиддин Тошматов.**
Мухаррири матни тоҷикӣ **Қиёмиддин Сатторӣ.**
Тарҷумонҳо **Ҷ.Рачабов,**
Пайванди Гулмурод.

Хуруфчин дар компютер **Л.Назирова.**
Ороишгар **Д. Бобохонов**
Мусахҳах **М.Боймуродова.**

Андозаи 60х84 1/16. Ҷузъи чопӣ 13. Қоғаз на чопи офсет.
Адади нашр 1000 нусха. Нарҳаш шартномавӣ.

Нашриёти «Илҳом»
ш. Душанбе, хиёбони С. Шерозӣ, 16

Китоб дар чопхонаи нашриёти «Деваштиҷ» чоп шудааст.
ш. Душанбе, хиёбони Дӯстии халқҳо 47.
Тел: 23-56-66, 27-61-47
E-mail: devashtich@tojikiston.com